
**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА, ЕНЕРГЕТИКА ТА ЕКОСИСТЕМИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Приходько В. П.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-480-1-1>

ВСТУП

На шляху цивілізаційного поступу все більш розмаїтими і складнішими стають смислова матриця міжнародного співтовариства, структура та система суб'єктів світової політики й економіки, поглиблюються культурна, ідеологічна, світоглядна, соціальна, політична, економічна та науково-технічна різноманітність, стираються кордони між внутрішньополітичною та зовнішньополітичною сферами. Тим часом оновлюються світові виклики та загрози, що стосуються дедалі більшої кількості учасників міжнародного життя. З одного боку, глобалізація продовжує свій розвиток, торкаючись дедалі більшої кількості країн і регіонів, з іншого боку, під впливом загострення глобальних проблем людства опір швидкому зростанню взаємозалежності не зникає та активізується, на протиположності світовій ідеї акцентується таке сприйняття міжнародних процесів, що виходить виключно з національних інтересів. Повернення на авансцену світової політики та економіки протиріч між мондіалізмом та ізоляціонізмом, поляризація країн Півночі та країн Глобального Півдня на тлі проявів диспропорцій фінансового та технологічного глобалізму, нерівномірності параметрів якості життя, кардинальних змін у демографії та міграції суттєво ускладнюють ефективне міжнародне співробітництво у боротьбі з новими загрозами, що стоять перед людством, серед яких особливе місце займають кліматичні та енергетичні виклики й новітні військові загрози.

Ескалація гніючих та започаткування нових масштабних збройних конфліктів створила вагомі ризики не лише для країн, які втягнуто у відповідний конфлікт або на території яких відбуваються воєнні дії, а й безпечному збалансованому розвитку всього міжнародного співтовариства, міжнародній політичній й економічній безпеці. У лютому 2022 р. повномасштабна російська військова агресія проти України

ознаменувала собою появу в Східній Європі театру повномасштабної війни, поширила на світ та усю Європу хвилю воєнної міграції та переселень, зламала всю архітектуру наявної системи глобальної колективної безпеки, що створювалася та функціонувала у сфері міжнародних відносин після Другої світової війни. Російська агресія запустила механізми конфронтаційного і багатовекторного протистояння осі авторитарних режимів та коаліції світового співтовариства ліберально-демократичних країн у відстоюванні та просуванні своєї моделі нового світового політичного та економічного порядку.

1. Міжнародна економічна безпека та безпечний розвиток у вимірах поліструктурних змін

На сучасному етапі цивілізаційного руху міжнародної спільноти, розвитку світової економіки та суверенних держав розвиток інновацій та технологій поряд з незаперечними перевагами якості життя генерує й нові виклики та загрози їх економічній безпеці на всіх рівнях – від локального до глобального. Попри різні джерела та середовища визрівання такого роду викликів та загроз, забезпечення міжнародної безпеки та безпечного розвитку людини, суспільства та природного середовища залишається, у першу чергу прерогативою держав, а оскільки більшість загроз мають глобальний характер, нейтралізувати та усувати їх неможливо без реалізації узгоджених багатосторонніх заходів, що вимагає детального дослідження сутності та особливостей даної наукової категорії.

Безпека, безпечний розвиток, економічна безпека, міжнародна економічна безпека є складними та взаємопов'язаними і комплексними категоріями, що активно використовується в різних наукових сферах, у діяльності міжнародних, державних та інших установ та організацій. За твердженням колишнього радника з національної безпеки президента США і держсекретаря США Г. Кіссінджера: «Безпека є фундаментом всього, що ми робимо»¹

Термін «безпека» має древньогрецьке походження і в перекладі з грецької означає «володіння ситуацією», а у Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «безпека» трактується як «стан, коли кому-небудь, чому-небудь ніщо не загрожує»².

У працях багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців поняття «безпека» асоціюється переважно із захищеністю. Зокрема:

¹ Kissinger H. World Order. New York : Penguin Press, 2014. 432 p.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с., с. 70.

– Є. Крихтіна зазначає, що у загальному розумінні безпека – це стан захищеності найбільш важливих інтересів особистості, суспільства та держави від загроз³;

– Є. Олейніков, Г. Долматова та О. Омелянович визначають безпеку як стан і тенденції розвитку захищеності життєво важливих інтересів відповідного соціуму і його структур від різноманітних внутрішніх і зовнішніх загроз⁴.

Безпека таким чином виступає в якості одної з неодмінних засадничих основ життєдіяльності, функціонування та розвитку суспільства та особистості, світової економіки, економіки держави, регіону, підприємства, суспільства та особистості. Все це відноситься і до економічної безпеки, зважаючи на те, що вона є однією з найважливіших якісних характеристик будь-якої економічної системи і особливим елементом у структурі її безпеки, що обумовлено залежністю інших видів безпеки від економічної, оскільки жоден їх може бути повною мірою реалізований без економічного забезпечення.

Одними з перших посилянь та визначень доцільності підтримки безпеки в економічному контексті вважається праця давньогрецького мислителя Платона «Політея» («Держава»), в якій доводиться, що ідеальною є держава, де є достаток, а не надлишок, а поява надлишкових потреб суспільства спричиняє різноманітні негаразди, включаючи війни, внаслідок чого «здорова держава» перетворюється в «державу, що лихоманить»⁵.

У країнах Західної Європи концептуальне бачення економічної безпеки формувалась на базі усвідомлення поняття «безпека», яке з'явилося наприкінці XII століття і трактувалось як стан відсутності або нейтралізації загроз, небезпеки, а також створення умов та соціальних інститутів, що його забезпечують. У Словнику Робера 1190 року безпека трактується як «спокійний стан духу людини, захищеність від будь-якої небезпеки»⁶. У 17 сторіччі безпеку почали вважати та відносити до державних і загально визнаних понять, а згодом почали трактувати як два взаємопов'язаних аспекти: стан, ситуацію спокою, відсутність реальної небезпеки; матеріально-економічні і політичні умови, а також відповідні соціальні інститути, здатні його зберегти⁷.

³ Соціальна політика та економічна безпека / під заг. ред. Є. І. Крихтіна. Донецьк : Каштан, 2004. 335 с.

⁴ Омелянович Л. О. Економічна безпека торговельного підприємства : монографія / Л. О. Омелянович, Г. Є. Долматова. Донецьк : ДоДУ, 2005. 195 с.

⁵ Платон. Держава / переклад: Дзвінка Коваль. Видавництво : Априорі, 2021. 464 с.

⁶ Основи економічної безпеки: [підручник] / О. М. Бандурка., В. Є. Духов, К. Я. Петрова, М. Черняков. Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 236 с.

⁷ Мойсенко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : [навч. посіб.] / І. П. Мойсенко, О. М. Марченко. Львів, 2011. 380 с.

У серпні 1881 року на теренах України було задіяне рос-імперське «Положення про заходи щодо охорони державного порядку і громадського спокою», де вперше, звісно в імперському контексті, було визначено поняття громадської безпеки⁸.

Модерний етап розвитку категорії «економічна безпека» розпочався в період економічної кризи 1929–1933 років в Сполучених Штатах Америки, коли президентом Ф.Д. Рузвельтом було вперше застосовано категорію «економічна безпека» у національно-державних програмах виходу з Великої депресії, що були складовою програм соціально-економічних перетворень правлячої тоді демократичної партії США. У 1934 році у США з метою нормалізації і стабілізації економічної та соціальної ситуації в державі було створено Комітет з економічної безпеки, а продовженням цих кроків було ухвалення президентом США Г. Труменом 26 липня 1947 року «Акту про національну безпеку». Помітною особливістю періоду 1940-60-их років у можна вважати створення цілого ряду різноманітних міжнародних організацій із штаб-квартирами в США, діяльність яких була спрямована на забезпечення у тому числі й міжнародної економічної безпеки. Серед найбільш відомих та впливових необхідно виділити наступні: Міжнародний валютний фонд (1945 р.), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (1945 р.), Міжнародна фінансова корпорація (1956 р.), Міжнародна асоціація розвитку (1960 р.), Організація країн-експортерів нафти (1960 р.), Міжнародний центр по регулюванню інвестиційних спорів (1966 р.) та інші⁹.

У країнах Західної Європи категорія «економічна безпека» набула подальшого поширення з утворенням у 1975 році Організації з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) – найбільшої у світі регіональної організації, що займається питаннями безпеки і об'єднує держави-учасниці Північної Америки, Європи та Азії. Стратегія організації передбачає підтримку, розвиток та удосконалення економічних методів забезпечення національної безпеки шляхом розробки комплексу заходів із забезпечення сталого розвитку економіки та створенням механізму протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам країнам Європи¹⁰.

Офіційним визнанням категорії «економічна безпека» на міжнародному рівні можна вважати прийняття Резолюції про міжнародну

⁸ Мороз О. В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А. А. Шиян. Вінниця : ВнтУ, 2011. 241 с.

⁹ Mac Farlane, S. Neil; Yuen Foong Khong (2006). Human security and the Un: a critical history. United Nations intellectual history project (illustrated ed.). Indiana University Press. ISBN 9780253218391. Retrieved 23 September 2010.

¹⁰ Сайт Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Електронний ресурс. URL: <https://www.osce.org>

економічну безпеку на 40-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1985 році, в якій зазначалася необхідність сприяння світовою спільнотою забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни¹¹.

У науковій спільноті, більшості міжнародних та державних документів не існує єдиної думки щодо сутності та структури поняття «економічна безпека», а кількість різноманітних поглядів щодо визначення категорії постійно збільшується. Деякі дослідники стверджують, що економічна безпека пов'язана із будь-якою економічною системою, інші поєднують її виключно з безпекою міжнародної економічної системи або економічною безпекою держави, окремі автори трактують економічну безпеку з погляду безпеки регіонів, галузей, підприємств, особистості, тощо. Така ситуація є наслідком складності та значної структурованості поняття «економічна безпека». Авторське бачення систематизації найбільш змістовних тлумачень категорії «економічна безпека» шляхом виділення класифікаційних ознак, до яких вдаються дослідники при визначенні сутності категорії представлено у Таблиці 1.

Таблиця 1

Тлумачення категорії «економічна безпека»

Автор	Сутність тлумачення категорії «економічна безпека»
1	2
Грибіненко О.М. (Гапєєва О.М.)	Міжнародна економічна безпека – фундаментальна умова забезпечення міжнародного економічного порядку, що реалізується спільними зусиллями інтегрованих до світового господарства держав, які спроможні забезпечувати реалізацію національних інтересів, шляхом проведення незалежної внутрішньої та узгодженої зовнішньої політики в умовах постійного впливу зовнішніх детермінант на її стан, та змін внутрішніх складових національної системи. Сучасний феномен міжнародної економічної безпеки ідентифікується як поліструктурна система, що відзначається інтегративним характером, суб'єктною та об'єктною ознаками, ієрархічною структурою та сукупністю складових: вертикальних (обумовлені наявною ієрархією) та горизонтальних (визначаються внутрішньо-функціональною структурою), зовнішньої та внутрішньої складовою, між якими встановлено відповідні інтегровані зв'язки ¹²

¹¹ UN. General Assembly (40th sess. : 1985–1986). International economic security: resolution / adopted by the General Assembly. Adopted at the 119th plenary meeting, 17 Dec. 1986. P. 136–137. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/109472?ln=ru&v=pdf>

¹² Грибіненко О. М. (Гапєєва О. М.). Міжнародна економічна безпека в контексті сталого розвитку : монографія. Д. : Середняк Т.К., 2020. 434 с.

Продовження таблиці 1

1	2
М. Єрмошенко	Економічна безпека – це збалансованість і стійкість до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталій і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери ¹³
Л. Шевченко	Економічна безпека – це найважливіша якісна характеристика економічної системи, що визначає здатність підтримувати послідовну реалізацію національно-державних інтересів, стійку дієздатність господарських суб'єктів, нормальні умови життєдіяльності населення ¹⁴
О. Мартин	Економічна безпека – це такий стан економічного механізму, якому відповідає певний стан економічної системи та держави, що забезпечує зовнішню незалежність, внутрішню стабільність та динамічний розвиток економіки, захист економічних і життєвих інтересів країни та соціальний захист громадян ¹⁵
В. Мунтіян	Економічна безпека – це стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства та держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення; створення передумов для підтримки та покращення рівня життя громадян, задоволення інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньо-економічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах ¹⁶
Г. Пастернак-Таранушенко	Економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців ¹⁷
З. Луцишин	Економічна безпека в площині глокалізації – це такий стан регіональних та місцевих економічних систем, в якому регіональні та локальні фінансово-економічні групи формують цілісність, здатність витримувати випробування на міцність економічних та соціально-політичних відносин завдяки єдності корінних економічних інтересів, стратегічної мети та ідеологічних імперативів ¹⁸

¹³ Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ: КНТЕУ, 2001. 309 с.

¹⁴ Шевченко Л.С., Гриценко О.А., Макуха С.М. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія. Х.: Право, 2009. 312 с.

¹⁵ Мартин О.М. Економічна безпека як складова національної безпеки. Наукові записи. Серія «Економіка»: зб. наук. пр. Острог: «Острозька академія», 2013. № 22. С. 68–74.

¹⁶ Мунтіян В.І. Економічна безпека України. К.: КВІЦ, 1999. 462 с.

¹⁷ Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія. К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. 320 с.

¹⁸ Луцишин З. Системні детермінанти сучасних гравітаційних процесів у гео економічному просторі / З. Луцишин, Н. Кравчук. *Міжнародна економічна політика*. 2015. No 2. С. 29–49.

Продовження таблиці 1

1	2
Майлз Калер (Miles Kahler)	Економічна безпека держав у системі міжнародних відносин – це результативний процес, у якому глобалізація призводить до зменшення вразливості держав на світовій арені через диверсифікацію бази постачальників та ринків збуту ¹⁹
Я. Жаліло	Економічна безпека – це складна багатофакторна категорія, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання ²⁰
О. Федорук	Економічна безпека – це одна з найважливіших якісних характеристик економічної системи, що визначає здатність підтримувати послідовну реалізацію національних інтересів, забезпечити сталий соціально-економічний розвиток ²¹
Р. Кузняр (Kuźniar R.)	Економічна безпека – це основна екзистенціальна потреба індивідів, соціальних груп і країн, за якої йдеться не тільки про виживання, цілісність чи незалежність, а й про безпеку розвитку, яка полягає у забезпеченні захисту і посиленні єдності окремих осіб, організацій і нації ²²
Г. Клімова	Економічна безпека – це стан економічної системи, який дає їй можливість розвиватися динамічно й ефективно, успішно вирішувати соціальні проблеми, виробляти та проводити в життя незалежну економічну політику ²³

Джерело: складено автором

Системність та складність даної категорії підтверджується і наявністю декількох різних теорій розвитку економічної безпеки та безпечного розвитку, серед яких основними є наступні:

– теорія незалежності національної економіки, згідно з якою економічна безпека інтерпретується як сукупність умов і правил, що

¹⁹ Miles Kahler. Economic security in an era of globalization. *The Pacific Review*. 2004. No 17 (4). P. 21–34.

²⁰ Жаліло Я. А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К. : Київський ун-т; Інститут міжнародних відносин. 2001. Вип. 26. С. 24–27.

²¹ Федорук О. В. Економічна безпека держави з відкритою економікою: сутність та пріоритети зміцнення. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2013. No 4, С. 31–37.

²² Kuźniar R., Niebezpieczeństwa nowego paradygmatu bezpieczeństwa, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe czasu przemian. Zagrożenia – koncepcje – instytucje*, red. R. Kuźniar, Z. Lachowski, Warszawa 2003.

²³ Клімова Г. П. Економічна безпека: сутність та основні напрями забезпечення. *Право та інновації*. 2017. No 3 (19). С. 23–29.

забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до постійного оновлення й самовдосконалення;

– теорія економічної стійкості, що фокусує увагу на підтримці певних характеристик функціонування економіки під впливом негативних факторів, економічна безпека визначається як стан національної економіки, що характеризується стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх факторів;

– теорія національних інтересів, за якої економічна безпека є станом економіки, за якого забезпечується гарантований захист національних економічних інтересів, соціальна спрямованість політики навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів;

– теорія економічного розвитку, яка базується на твердженні, що за відсутності економічного розвитку в державі різко скорочується можливість виживання, опору та пристосування до зовнішніх і внутрішніх умов;

– теорія протиріч – пов’язана з категоріями національних потреб та інтересів, у цьому аспекті під економічною безпекою країни розуміють стан економіки й інститутів управління, що забезпечують правильне та своєчасне регулювання і вирішення протиріч у діяльності господарюючих суб’єктів, що справляють негативний вплив на внутрішньо-економічні процеси держави та її зовнішньоекономічну діяльність²⁴. На додаткове підтвердження висновку щодо неоднозначності та багатогранності категорії «економічна безпека» О. М. Мартин виділяє шість напрямів, за якими виокремлює погляди вчених щодо сутності економічної безпеки:

- 1) стан економіки, її стійкість і стабільність;
- 2) передумова і гарант самостійності та незалежності держави;
- 3) стан економіки, який забезпечує стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз;
- 4) забезпечення соціальних потреб усіх членів суспільства;
- 5) механізм або модель державного регулювання;
- 6) економічна безпека пов’язується із місцем країни у світовому господарстві²⁵.

Польський дослідник Ришард Земба (Zięba R.) визначає безпеку відносно наступних чинників:

²⁴ Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : моногр. / А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук, Т. М. Мельник та ін. К. : КНТЕУ, 2010. 717 с.

²⁵ Мартин О. М. Економічна безпека як складова національної безпеки. *Наукові записи. Серія «Економіка»*: зб. наук. пр. Острог : «Острозька академія», 2013. № 22. С. 68–74.

- 1) суб'єктних: національна безпека та міжнародна безпека;
- 2) предметних: політична безпека, військова, економічна, соціальна, культурна, ідеологічна, екологічна інформація тощо;
- 3) просторових: особиста безпека (стосується окремих людей), локальна (державна, національна), субрегіональна, регіональна (коаліційна), трансрегіональна і глобальна (універсальна);
- 4) часових: стан безпеки та процес безпеки;
- 5) способ організації: індивідуальний (односторонній) – гегемонізм наддержав, ізоляціонізм, нейтральність, неприєднання, союз (системи блоків), кооперативні або колективні системи безпеки²⁶.

Незважаючи на свій начебто широкий перелік охоплення факторів економічної безпеки дана класифікація має і свої обмеження. В першу чергу це стосується чинника суб'єктності, який обмежується національним та міжнародними рівнями.

О. Пабат, базуючись на визначеннях економічної безпеки, що знайшли відображення у сучасній науковій літературі, виділяє шість головних підходів до трактування цього поняття:

- адаптивний – економічна безпека розглядається як здатність держави пристосовуватися до мінливих зовнішніх умов й адекватно реагувати на виклики зовнішнього середовища;
- кон'юнктурний – економічна безпека держави трактується як сукупність умов, чинників і ресурсів, які дають змогу забезпечувати реалізацію національних інтересів;
- макроекономічний – економічна безпека розглядається як спроможність держави проводити самостійну й ефективну економічну політику з метою захисту національних інтересів;
- протекціоністський – економічна безпека трактується як стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства, держави та спроможність досягнення такого стану;
- резистентний – економічна безпека держави розглядається як стан національної економіки, який забезпечує її стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз, здатність адекватно захищати національні інтереси в усіх сферах функціонування держави;
- системний – економічна безпека трактується як система заходів щодо захисту національних економічних інтересів або як певний стан економічної системи держави, що характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз й ефективністю досягнення цілей

²⁶ Zięba R. Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Wyd. Scholar, Warszawa, wyd. 2, 2000. S. 406.

системи²⁷. Вищезазначені та інші класифікації економічної безпеки дійсно мають право на існування незалежно від широти та рівня охоплення, покриття особливостей досліджуваної нами категорії, адже вони були здійснені в межах відповідних досліджень з задалегідь визначеними завданнями, цілями.

Вбачаються наступні підходи до визначення сутності та змісту економічної безпеки:

- об'єктно-орієнтований, за яким економічна безпека розглядається як стан захищеності об'єктів (особистість, господарюючий суб'єкт, галузь, регіон, держава, тощо);

- предметно-орієнтований, за яким акцент здійснюється на необхідності захисту інтересів усіх сторін, пов'язаних із забезпеченням безпеки;

- системно-орієнтований, за яким економічна безпека розглядається як стан захищеності від всіляких (зовнішніх та внутрішніх) ризиків, викликів та загроз;

- параметричний, за яким економічна безпека розглядається відносно певних показників, чинників та факторів, їх порогових та гранично-критичних;

- інтеграційний, за яким економічна безпека розглядається як стан збалансованості всіх або деяких сторін об'єкта (системи), механізм досягнення цього стану, що визначає майбутнє будь-яких пов'язаних об'єктів.

Ключовим аспектом при розгляді та систематизації економічної безпеки, чії рівні відображені на рис. 1, має бути відповідний економічний об'єкт або ж система, які мають властиві лише їм особливості, рівень впливу, механізми, інструментарій, тощо для забезпечення власної економічної безпеки та запобігання загрозам, викликам та ризикам. У цьому контексті до їх числа слід віднести:

- світову економіку з її секторами та міжнародними економічними об'єднаннями;

- суверенні держави з їх національними економічними системами;

- регіони держав із місцевими економічними системами;

- галузі та сектори економіки держав;

- адміністративно-територіальний рівень держав;

- господарюючі суб'єкти (підприємство, установи, тощо);

- особистості (індивіди).

²⁷ Пабат О. В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори : монографія. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. 168 с., с. 15–18.

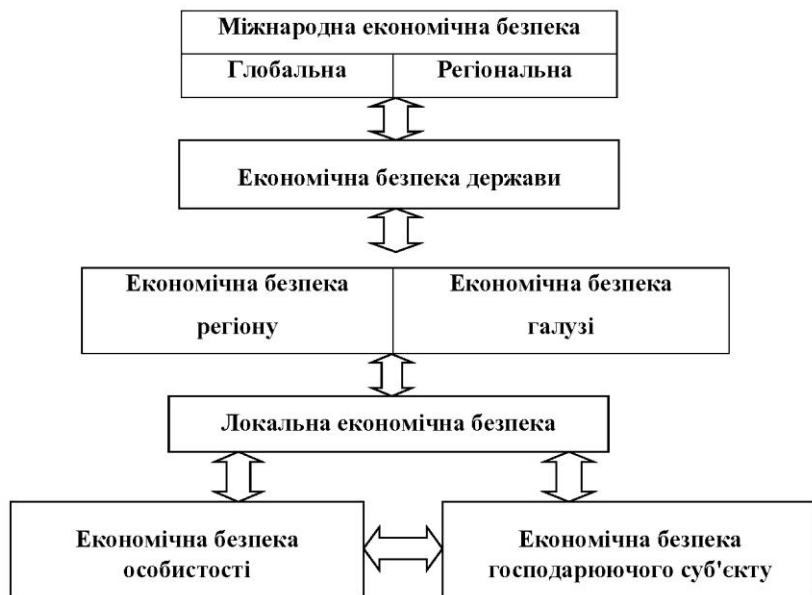

Рис. 1. Взаємозв'язок рівнів економічної безпеки

Джерело: побудовано автором

На рівні держави економічна безпека є одним із ключових структурних елементів системи національної безпеки, будучи одночасно багатокомпонентною категорією. Так, Г. Пастернак-Таранушенко виділяє наступні складові економічної безпеки: демографічну, екологічну, харчову, ресурсну, прісноводну, енергетичну, цінову, фінансово-грошову, політичну, соціальну, кримінальну, медичну²⁸. Згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макро-економічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки²⁹.

Схожій позиції дотримуються вітчизняні науковці В. Шлемко та І. Бінько, які виділяють подібні тріаду важливих складових економічної безпеки, які можна вважати найбільш універсальними критеріями якісної оцінки стану економічної безпеки:

²⁸ Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення : підручник / за ред. проф. Б. Кравченка. К. : "Кондор", 2002. 302 с.

²⁹ Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

- економічна незалежність;
- можливість здійснення державного контролю над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для рівноправної участі у міжнародній торгівлі;
- стійкість і стабільність національної економіки – міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів;
- здатність до саморозвитку і прогресу – спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни³⁰. Вищезазначені складові структури економічної безпеки у різних дослідників є доволі схожими та стосуються економічної безпеки на рівні держави. Саме цей рівень економічної безпеки є превалюючим в більшості наукових досліджень та визначень. В той же час, В. Шлемко та І. Бінько не включили до економічної незалежності можливість самостійного ухвалення суверенними державами необхідних економіко-безпекових рішень, що є доволі актуальним в сучасних умовах розвитку міжнародних відносин та світової економіки.

Фактором, що в значній мірі системно визначає економічну безпеку певної економічної (соціально-економічної) системи будь-якого рівня – у тому числі і країни, є виробництво економічних ресурсів, оптимально збалансованих за кількісними, якісними та структурними ознаками у розрахунку на душу населення. Саме від цього багато в чому залежать рівень, якість і тривалість життя населення і як самоцінної ідентичності, і як системоутворюючого компонента економічної безпеки, стан його (населення) здоров'я, якість харчування, рівень освіти, фінансові можливості держави і суспільства по забезпеченню соціального захисту непрацездатних, розвиток науки і культури³¹.

Поруч із цією соціальною складовою велике значення для системного забезпечення економічної безпеки держави має її техніко-виробнича складова, тобто здатність господарського комплексу країни в разі порушення зовнішньоекономічних зв'язків або внутрішніх соціально-економічних потрясінь негайно компенсувати їх негативні наслідки, забезпечити здатність до стійкого здійснення розширеного відтворення, задовольняти оборонні та суспільні потреби. Зазначена складова тісно

³⁰ Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ : НІСД, 1997. 144.

³¹ Хвесик М. А., Степаненко А. В., Ральчук О. М., Дорош Й. М. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри) : монографія. К. : 2010. 309 с.

пов'язана як з матеріально-речовими, так і з соціальними чинниками виробництва. Наступна пов'язана з нею технологічна складова економічної безпеки передбачає такий стан науково-технічного потенціалу країни, який гарантує в мінімально короткі терміни самостійну розробку новітніх технологічних рішень, що забезпечують прорив в провідних галузях цивільного і оборонного виробництва³².

Підвищення самозабезпеченості України в ключових технологіях, нарощування технологічного потенціалу на основі новітніх науково-технічних досягнень – все це, поза сумнівом, має зміцнювати військово-політичну та економічну безпеку країни. Масове ж використання перспективних технологій сприятиме прискореному переходу економіки на інтенсивну модель розвитку, позитивним змінам експортно-імпоротної структури української економіки, зменшенню її економічної залежності від зарубіжних країн.

Інноваційно-технологічна безпека визначається здатністю науково-технічного потенціалу (НТП) генерувати позитивні зрушення в економіці. Науково-технічний потенціал України впродовж останніх років зазнав суттєвих втрат, і його сучасний стан становить відчутну загрозу інноваційно-технологічній безпеці. У довоєнний час загальний обсяг фінансування витрат в Україні на виконання наукових та науково-технічних робіт постійно знижувався, фактична частка ВВП, яка витрачалася на наукові дослідження в Україні, в 2–2,5 рази менше ніж у провідних країнах світу. До того ж, в Україні спостерігалось фізичне та моральне старіння й руйнація матеріально-технічної бази наукових і науково-дослідницьких закладів (ступінь зносу – більше 50%)³³.

Провідним напрямом самого НТП повинна бути гуманізація технічного прогресу, посилення «органогенної» гілки НТП, – як в самому широкому сенсі – життєзабезпечення, спрямованого на зсув пріоритетів у бік біології, біохімії, біофізики, медичних наук, інформаційних послуг, тобто у бік тих напрямів науки і техніки, котрі безпосередньо підвищують якість життя людей.

Другим важливим напрямом НТП повинно бути зниження енергоємності і матеріалоємності суспільного виробництва. Проте в Україні один з найвищих рівнів використання енергоресурсів у світі (сьогодні енергоємність ВВП України становить 0,89 кг умовного палива на 1 дол. США з урахуванням паритету реальної купівельної

³² Приходько В. П. Фактори забезпечення економічної безпеки держави. *Агросвіт* : науково-практичний журнал. 2013. № 14. С. 31–33.

³³ Ткачова Н. М., Чернов С. О. Механізм державного регулювання інноваційного ринку в Україні. *Збірник наукових праць ДОНДУ*, т. IV, серія «Державне управління процесами життєдіяльності і галузевого розвитку регіону». Донецьк, ДОНДУ, 2003. С. 162–168.

спроможності, що у 2,6 рази перевищує середній рівень енергоємності країн світу). Слід зазначити, що розвинені країни істотно просунулися в цьому напрямі, поступово переходячи до такого типу – інтенсивного – економічного зростання, коли задоволення виробничих і особистих потреб людей зможе здійснюватися за менших питомих об'ємів ресурсів, які залучаються до виробництва. Реалізація даного напрямку сприятиме забезпеченню сталого розвитку окремих країн і глобальної економіки в цілому. Розвинені країни приділяють виняткову увагу й розвитку інформаційних технологій, формуючи, власне, постіндустріальне (інформаційно-мережеве суспільство). Розвиток інформаційних мереж і супутникового зв'язку дозволяє легко долати національні кордони і додає життю суспільства дедалі більш глобального характеру за усіх неоднозначних, амбівалентних властивостей сучасного глобалізму³⁴.

У системі економічної безпеки важливим її елементом – як певний «органогенний» вимір безпеки є продовольча складова, що характеризує здатність сільськогосподарського сектора економіки забезпечувати населення країни продовольством, а промисловість – необхідною сільськогосподарською сировиною. На рівень продовольчої безпеки впливає багато факторів, таких, наприклад, як здатність національного АПК своєчасно реагувати на кон'юнктуру ринку, стабільність ресурсного забезпечення і кооперативних зв'язків АПК, наявність необхідних обсягів перехідних запасів; платоспроможність населення і доступність продовольства для всіх громадян; ступінь захищеності вітчизняних виробників продовольчих товарів від засилля імпоротної продукції тощо³⁵.

У структурі економічної безпеки важливе місце, як її «інтелектуальний» вимір, займає управлінська складова, що включає цілий набір відповідних умінь, навиків, необхідних для реалізації «безпекоорієнтованого» управління на макро-, мезо- і мікрорівні економіки. Можна виділити дві основні групи умінь і навиків, котрими повинні досконало володіти фахівці в області управління для реалізації завдань економічної безпеки:

1) здатність реалізовувати весь управлінський цикл, спрямований на успішне вирішення проблеми, визначення перспективних цілей,

³⁴ Schwab K. The fourth industrial revolution / World Economic Forum. Cologny/Geneva Switzerland, 2016. 172 p. URL: <https://www.weforum.org/focus/shaping-the-fourth-industrial-revolution/>

³⁵ Длугопольський О. Інноваційна діяльність як невід'ємна складова політики структурних перетворень в індустріальному виробництві: світовий досвід та українська специфіка. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2001. № 6. С. 75.

раціональне планування роботи (своїї та підлеглих), чітке доведення завдань до виконавців, оперативне реагування на нові проблеми та їх нетривіальне розв'язання;

2) опанування комунікативної функції, тобто уміння спілкуватися з людьми, налагоджування контактів із співробітниками, партнерами, представниками зовнішніх організацій і державних структур, отримуючи від них неформалізоване (вербально-якісне) знання про певні «зрізи» та ситуації в станах економічної безпеки відповідних організацій і систем зі спроможністю надавати цьому знанню управлінського характеру.

Інформаційна складова економічної безпеки – її «big data» та відповідна аналітична діяльність, передбачає такий порядок взаємного обміну економічними, соціальними, науково-технічними і військовими відомостями усередині як економіки країни, її державних і недержавних структур, так і їх відповідними зарубіжними партнерами, при якому, за усіх інших умов, гарантується належна таємниця ведення справ на користь держави, суспільства і конкретного господарюючого суб'єкта³⁶.

Конкретніше, інформаційна функція структури економічної безпеки полягає в здобутті відповідною економічною системою в цілому і її елементами зокрема, інформації, необхідної для здійснення погодженої і цілеспрямованої діяльності по досягненню системою потрібного рівня безпеки. Вимоги до реалізації цієї функції визначаються необхідністю і достатністю достовірної інформації, що надається певному компоненту структури економічної безпеки щодо його функціональних завдань і потреб.

«Негативною альтернативою» до інформаційної економічної безпеки є загрози і ризики інформаційної небезпеки, котра має місце у тому разі, коли величина і ймовірність можливих «інформаційних збитків», тобто критичної відсутності необхідної інформації, більше певного порогового значення припустимої непоінформованості, що вимагає вжиття заходів щодо його запобігання, захисту об'єкта безпеки, застосування додаткової релевантної інформації в потрібному обсязі. Відтак, хоча поняття «інформаційна безпека» і є дзеркально протилежним до поняття «інформаційна небезпека», воно в той же час означає «несиметричну» захищеність від можливості значущого інформаційного збитку.

³⁶ Хвесик М. А., Степаненко А. В., Ральчук О. М., Дорош Й. М. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри): монографія. К. : 2010. 309 с.

Формування інформаційно-мережевого (постіндустріального) суспільства посилило значущість інформаційної безпеки у всіх сферах суспільного життя, включаючи економічну. Це пояснюється багатьма причинами, серед яких передусім: швидкий розвиток можливостей інформаційної техніки і технології; інформаційний характер створеної множини фінансових інструментів; посилення конкуренції між різними суб'єктами економічної діяльності від державних і транснаціональних корпорацій до окремих фірм із необхідністю швидкої аналітичної оцінки і прогнозування як свого стану, так і стану конкурентів; зростаючий вплив на суспільну свідомість різних груп населення електронних ЗМІ та реклами тощо.

Таким чином у комплексному забезпеченні збалансованого безпечного розвитку економіки та суспільства, людини та довкілля держава спирається на такі неодмінні складові як ресурсна, соціально-гуманітарна, техніко-виробнича, технологічна, науково-технічна, енергетична, продовольча, управлінська та інформаційна складові.

Процес глобалізації, що розгорнувся, істотно вплинув на наукове і практичне бачення проблеми економічної безпеки, а часті кризи (енергетичні, продовольчі, сировинні та фінансові) (табл. 2) та їх швидке поширення серед країн світу стали додатковою передумовою посилення уваги істеблшменту до міжнародної економічної безпеки та до проявів її викликів та ризиків, шляхів їх нейтралізації та подолання.

Таблиця 2

Ключові ризики у міжнародній економічній безпеці

Період	Ключові групи ризиків
1	2
Глобальні ризики – 2018	- «дуги» активи у економіках найбільших країн; - дефляція / інфляція у економіках найбільших країн; - відмова в роботі / неспроможність великого фінансового механізму або установи; - відмова в роботі / неспроможність суттєво значущої інфраструктури; - податкова / боргова криза в ключових економіках.
Глобальні ризики – 2019	- розмивання міжнародних торгових правил і угод, неопротекціонізм; - формування енергетичної залежності від авторитарних режимів; - гібридна війна проти України; - кіберризики: фінансові, технологічні та політичні ризики
Глобальні ризики – 2020	- коронакриза глобального ринку енергетичних вуглеводнів; - коронакриза товарного виробництва та криза ланцюжків постачання; - коронакриза економіки та суспільства; - негативні наслідки кліматичних змін та втрат біорізноманіття; - кіберризики та цифрова нерівність країн.

1	2
Глобальні ризики – 2021	<p>Мультиплікація у короткостроковому періоді (до 2-х років):</p> <ul style="list-style-type: none"> - негативні наслідки пандемії; - криза засобів існування; - екстремальні погодні явища; - кіберризики та цифрова нерівність країн; - стагнація світової економіки та економіки країн; - тероризм; - розчарування молоді; - розмивання соціальної згуртованості; - загрози довколишньому середовищу. - ризик "здування" активів; <p>Мультиплікація у середньостроковому періоді (від 3-х до 5-и років):</p> <ul style="list-style-type: none"> - збій IT-інфраструктури, кіберризики, цифрова нерівність країн; - цінова нестабільність; - товарні шоки; - боргові кризи в економіках окремих держав; - розриви міждержавних відносин та міждержавні конфлікти; - геополітизація ресурсів.
Глобальні ризики – 2022	<p>Мультиплікація у середньостроковому та довгостроковому періоді:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ризики і загрози кліматичних змін; - розмивання соціальної згуртованості, популізм та ізоляціонізм; - зростання вартості життя; - збій IT-інфраструктури, кіберризики, цифрова нерівність країн; - критичні значення енергозалежності від авторитарних країн; - боргові кризи в економіках окремих держав; - поляризація світу, ріст політичного та економічного протистояння.

Джерело: узагальнено автором

Вищенаведена систематизація ключових ризиків та періодів їх мультиплікацій у міжнародній економічній безпеці свідчить, що зусилля, які спрямовуються на безпеку окремо взятої системи або об'єкта економічної безпеки – держави, суспільства, особистості, фірми тощо, повинні одночасно сприяти і міжнародній економічній безпеці. Це означає, що безпека будь-якої системи, об'єкта (суб'єкта) не може бути забезпечена повною мірою без забезпечення міжнародної економічної безпеки. Перехід до сталого розвитку можливий лише в міжнародному масштабі, у узгоджено-когерентному режимі всіх об'єктів (суб'єктів) економічної безпеки.

Таким чином, будь-які рішення та дії щодо забезпечення безпеки будь-якої системи, об'єкта (суб'єкта) не повинні суперечити міжнародним імперативам сталого розвитку. В той же час, економічна

безпека будь-якої країни в умовах міжнародної економічної взаємозалежності отримує нові виміри, їх непросто прийняти, ще складніше дотримуватись у конкретній політиці, «відкриваючи» національну економіку незнайомому світові конкурентних ринкових відносин, інколи навіть втрачаючи власний суверенітет у можливості прийняття деяких рішень.

До числа продуктивних елементів міжнародної економічної безпеки модерної доби треба віднести:

1) необхідність забезпечення суверенітету національних держав над своїми природними ресурсами та всім виробничим та економічним потенціалом;

2) прагнення відсутності виняткової пріоритетності в економічному розвитку окремих країн або цивілізаційних спільнот. Це надзвичайно складно здійснити в сучасних умовах, але цього потрібно прагнути;

3) необхідність відповідальності найбільш розвинутих у економічному відношенні країн перед світовим співтовариством за наслідки здійснюваної ними на міжнародній арені економічної політики;

4) прийняття до уваги у здійсненні політики економічної безпеки глобальних проблем людства в якості аксіоматичних координат;

5) прагнення до вільного вибору економічної парадигми та реалізації кожною країною власної стратегії політичного та соціально-економічного розвитку;

6) здійснення взаємовигідного співробітництва всіх країн світової спільноти та виключно мирного врегулювання економічних проблем. Зазначені елементи мають знайти своє відображення у засадничих принципах міжнародної економічної безпеки, до основних з яких відносять:

– стабільність (створення зовнішніх умов для оптимального економічного розвитку кожної країни, неухильне зростання добробуту її населення);

– надійність (безумовне виконання взаємних зобов'язань, дотримання норм міжнародного права, Статуту Організації Об'єднаних Націй та загальновизнаних правил економічних взаємин);

– передбачуваність (можливість своєчасно враховувати в економічній політиці кожної держави тенденції та перспективи розвитку світової економіки, використовуючи їх на користь власного розвитку, але без шкоди для міжнародного співтовариства загалом);

– рівноправність (повага до законних інтересів партнерів та забезпечення взаємовигідного характеру зв'язків);

– готовність до справжнього партнерства та об'єднання зусиль для вирішення глобальних та міждержавних економічних проблем.

Ідеальна, чи-то еталонна модель міжнародної економічної безпеки спирається на системи економічної безпеки суверенних держав, що у свою чергу є важливим невід'ємними частинами систем з національної безпеки. Забезпечення міжнародної економічної безпеки залежить від вирішення системоутворюючих військових, політичних та гуманітарних проблем.

Безпечний збалансований перебіг розвитку світової економіки, її національних, регіональних і секторальних складових можливий за умов домінування у білатеральних та мультилатеральних відносинах таких усталених принципів й векторів нового світового економічного порядку, що гарантує рівну економічну безпеку країн. Серед них пріоритетними є:

- дотримання принципу економічної недискримінації у справі забезпечення економічної безпеки країн світу;
- відмова від політики економічних блокад та санкцій, якщо це прямо не пов'язане з рекомендаціями світової спільноти;
- спільний пошук шляхів справедливого врегулювання проблеми боргів;
- використання на благо всього людства, і, насамперед, слаборозвинених країн, частини коштів, які можуть бути звільнені внаслідок скорочення витрат на військові програми;
- об'єднання зусиль у вирішенні глобальних проблем сучасності, від яких залежить доля цивілізації, та мирному використанні космосу задля цих цілей. Забезпечення міжнародної економічної безпеки залежить від вирішення питань у військових, політичних, гуманітарних сферах.

Таким чином міжнародна економічна безпека – це стан міжнародної економічної системи, за якого забезпечується: надійне функціонування та стійкість самої системи та держав-членів; готовність та спроможність системи та держав-членів протидіяти ризикам, викликам та загрозам; захищеність суверенітету держав-членів у прийнятті самостійних рішень та виборі шляхів соціально-економічного розвитку.

Міжнародна економічна безпека базується на необхідності врахування національних та міжнародних інтересів всіх країн і всіх груп країн та досягнення необхідного балансу інтересів, а їх співвідношення обумовлено постійно зростаючою взаємозалежністю національних економік внаслідок триваючої глобалізації світової економіки та міжнародних економічних відносин, відкритості економік більшості країн світу, спільного вирішення країнами найважливіших проблем сучасності та світової економіки. Особливе становище економічної безпеки у загальній системі безпечного розвитку зумовлене тим, що

задоволення базових, важливих і значущих економічних потреб впливає на процес функціонування та розвитку як світової економіки, економік окремих країн, їх регіонів і територіальних громад, так і на економічну діяльність суб'єктів господарської діяльності, громадських спільнот та еліт, уклади буденності та життєдіяльність громадських спільнот та еліт та окремих індивідів.

2. Енергетичний та екологічний вимір сучасної геополітики і міжнародної безпеки

В умовах розгортання процесів глобалізації та лібералізації світової економіки суттєво зросла роль світової енергетичної безпеки. Практично всі сторони діяльності та безпеки людини й довкілля, які включають безпеку в політичній, економічній, соціальній, екологічній, інфраструктурній та іншій сферах функціонування як окремо взятих держав, так і всього світу загалом, частинами якого виступають суверенні країни та міжнародні інститути пронизані енергетичними аспектами. Водночас сучасний розвиток світової економіки обумовлений сукупністю соціально-економічних, геополітичних та інших факторів, що висувають на авансцену та постійно видозмінюють різноманітні виклики та ризики. З набуттям енергетикою світового характеру глобалізація та геополітика додалися до числа суттєвих факторів невизначеності планетарного енергетичного розвитку.

Важливість енергетичного виміру сучасної геополітики і безпеки базується на всеохоплюючому значенні енергії. У Майкла Бредшоу (США) знаходимо наступне узагальнення головних аспектів її використання будь-якою соціально-економічною системою, серед яких:

1) функціонування, тобто забезпечення базових людських потреб та енергозабезпечення економічної діяльності всього людства та окремих суб'єктів;

2) підтримка існуючого рівня інфраструктури сучасного суспільства;

3) використання енергії для забезпечення зростання чисельності населення, капіталу та споживання;

4) забезпечення динаміки змін економічної інфраструктури, технічного прогресу та зростання продуктивності³⁷.

Перетворення доступу до енергоресурсів на один з вузлових факторів світової політики та економіки поставило трактування глобальної енергетичної парадигми у фокус наукового дискурсу, де виокремилися такі представлені нижче наукові напрямки-школи:

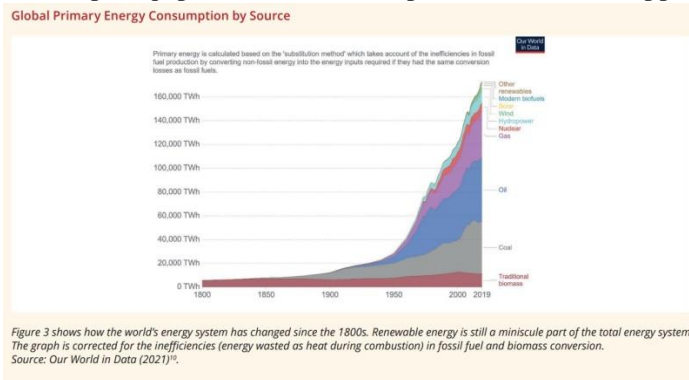
³⁷ Michael J. Bradshaw. The Geopolitics of Global Energy Security. *Geography Compass*, September. 2009. vol. 3, iss. 5, pp. 1920–193 URL: <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2009.00280.x>

– Економічна школа, представники якої спираються, зокрема, на прогнози паливної кон'юнктури – ціноутворення, стабільність зростання нафтовидобутку та балансу енергоспоживання, пов'язаних зі зниженням політичних ризиків;

– Геополітична школа, яка підходить до аналізу енергетики з погляду доступу до джерел, безпеки маршрутів транзиту вуглеводнів, взаємовідносин на міждержавному рівні та конвергентно-дивергентних процесів;

– Екологічна школа, яка набирає дедалі більшого впливу та базується на переконанні політиків й природоохоронних громадських рухів у тому, що критичні кліматичні та екологічні ризики для людства виникають на ґрунті зайвого виробництва енергії та викидів CO₂, а також у тому, що уникнути цього можна, урізноманітвивши джерела енергії та перейшовши на альтернативні види енергії тощо³⁸. Енергетична трансформація означає перехід світового енергетичного сектора від систем виробництва і споживання енергії на основі копалин, зокрема нафти, природного газу і вугілля, до відновлювальних джерел енергії, таких як вітер і сонце.

Трансформація світової енергетики, 1800–2019 рр.

Джерело інфографіки³⁹

³⁸ Бурмака М. О., Рудьковський С. М. Глобальні трансформації енергетичного ринку. *Міжнародна економічна політика*. № 2(35). С. 28–53. С. 37, 41. DOI 10.33111/іер.2021.34.02. ISSN 1811–9824. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/40adff2c-b409-4a0d-9a56-29fffc9763d0/content>

³⁹ Our world in data, Oxford. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/global-energy-substitution?time=earliest.latest>

Водночас «зелений перехід» супроводжується планетарним зростанням виробництва та використанням літій-іонних акумуляторів⁴⁰ матеріаломістких конструкцій промислових вітрогенераторів з облаштуванням на значних територіях вітроелектростанцій з відповідною переорієнтацією та масштабізацією традиційних галузей машинобудування та гірничо-видобувної промисловості, парадоксальним чином створюючи в площині відновлювальної енергетики дію власного мінерально-сировинного «ресурсного прокляття» та виклики і загрози для природного різноманіття⁴¹.

З огляду на теоретичні детермінанти енергетичної безпеки дослідниками та практиками виділяються наступні підходи до проблем енергетичного виміру сучасної геополітики і безпеки та практичних завдань щодо їх вирішення:

Перший підхід – це орієнтування на проблеми стійкості нинішніх ринків, надійності постачання, цін, конфліктів розглядаються навколо транзиту енергоресурсів та інші поточні проблеми. Тут в підходах істеблішменту суверенних держав та міжнародних корпорацій переважають політичні, тактичні та кон'юнктурні питання, має місце занепокоєння не лише щодо національних, загальнолюдських та планетарних інтересів, а й до політичного та корпоративного майбутнього, оскільки виборці та національний бізнес реагують як на високі ціни на енергоносії та пов'язані з ними витрати, так і на всі супутні проблеми. Важливо отримати довіру та підтримку споживача-виборця-платника податків оскільки кожне рішення у сфері енергетичних інвестицій – це мільярди доларів, роки інвестування та десятиліття подальшої експлуатації;

Другий підхід – це орієнтування на проблеми економічного зростання, енергоспоживання та впливу на довгостроковий розвиток тарифів, а також проблеми диверсифікації джерел енергії, переходу від традиційної (атомної, теплової і т. п.) до відновлювальної енергетики, проблеми сукупної вартості енергетичного транзиту та інші, вирішення яких повинно створити умови для зниження політичних ризиків, для роботи приватного бізнесу, а також компаній, які перебувають під контролем держави на основі наявних економічних та фінансових

⁴⁰ Лютак О. М. Енергетична трансформація у глобальній парадигмі сталого розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. № 6 (264). С. 69–76. С. 70. DOI: 10.32752/1993-6788-2023-1-264-69-76. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2023/06/06.23._topic_Olena-M.-Liutak-Olena-V.-Baula-Vladyslav-I.-Kutsenko-Serhij-V.-Ivantsov-69-76.pdf

⁴¹ Приходько В. П. Бочкай А. А. Екологічні проблеми в контексті прискореної економічної глобалізації та безпечного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2023. Вип. 49. С.110–114.

результатів з урахуванням загострення енергетичних та екологічних проблем.

Третій підхід – орієнтований з одного боку на досягнення цільових параметрів Паризької кліматичної угоди 2015 р., з іншого – на подолання проблем, що виникають в процесі «зеленого» переходу внаслідок його імітації, саботажу та неефективного менеджменту у відповідних інституціональних середовищах, появи непередбачуваних викликів й ризиків, і включає позицію професійних фахівців в галузях екології, економіки та енергетики, експертів неурядових екологічних організацій захисників довкілля та природного різноманіття, що виконують роботу, яку, на їхню думку, уряди тих чи інших країн з якихось причин не хочуть виконувати, або виконують не зовсім добре⁴²

Енергетичні виміри сучасної геополітики і безпечного розвитку економіки містять численні історичні, політичні та екологічні аспекти. На сьогодні неzapepечним є той факт, що людство живе у глобальному взаємозалежному світі, а система енергетичної безпеки покликана забезпечити надійність постачання енергоресурсів у спільних інтересах світової економіки, на користь усіх країн – і споживачів, і виробників енергоресурсів. Звідси – розуміння того, що ця система має бути прозорою, базуватися на міжнародному праві та відповідальній політиці щодо попиту та пропозиції.

У Європейській стратегії стійкої, конкурентоспроможної та безпечної енергетики зазначається, що «в новому енергетичному ландшафті XXI століття економічні регіони світу залежать один від одного у плані забезпечення енергетичної безпеки та стабільних економічних умов, а також у плані забезпечення дієвих заходів щодо протидії зміні клімату», а для підтримання безпеки «необхідні енергетичні потреби будуть задоволені як за рахунок використання адекватних внутрішніх ресурсів, що розробляються економічно доцільним способом або підтримуються як стратегічний резерв, так і за рахунок доступних і стабільних зовнішніх джерел, що доповнюються. у разі потреби за рахунок стратегічного резерву⁴³.

Вперше проблема енергетичної безпеки, промовисто означувана на початковій стадії як «енергетичне благополуччя», з усією гостротою була усвідомлена в промислово розвинених країнах з ринковою

⁴² Takuma Watari, Benjamin C. McLellan, Damien Giurco, Elsa Dominishb, Eiji Yamasuec, Keisuke Nansaide. Total material requirement for the global energy transition to 2050: A focus on transport and electricity. *Resources, Conservation and Recycling*. Vol. 148. September. 2019. P. 91–103

⁴³ Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “Green Paper. A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, 08.03.2006. COM (2006) 105 final. P. 5.

економікою в період 1973–1974 рр., коли внаслідок близькосхідної кризи різко скоротився експорт нафти з цього регіону в промислово розвинені країни і відбулося карколомне зростання цін на нафту. В умовах суттєвої, а для деяких країн критичної залежності енерго- і особливо нафтопостачання від імпорту нафти це призвело до найбільшої глобальної енергетичної кризи, початок якої проходить у формі енергетичного шоку.

Серед найбільш важливих наслідків енергетичної кризи 70-х рр. для міжнародної спільноти стали:

– розкриття справжніх масштабів залежності розвинених країн від цін на нафту, що складаються на ринку та ухвалення концепції «енергетичної безпеки», розробленої експертами Світової енергетичної ради, в якій у 70-х роках минулого сторіччя було запропоновано таке визначення енергетичної безпеки: енергетична безпека – це впевненість, що енергія буде в розпорядженні споживачів в тій кількості і тій якості, яка потрібна за даних економічних умов. У 80-х роках минулого сторіччя дана концепція була переглянута і експертами Міжнародного енергетичного агентства було визначено, що проблема енергетичної безпеки полягає не у відсутності енергоресурсів, а у забезпеченні доступу до цих ресурсів, тобто має місце загострення світової конкуренції за права та за умови цього доступу⁴⁴;

– створення Міжнародного енергетичного агентства – першої міжнародної організації, завданням якої стало забезпечення енергобезпеки цілої групи країн ОЕСР⁴⁵

– формування на початку 1990-х років минулого століття на глобальному рівні ключових акторів–учасників, які здійснюють визначальний вплив на стан міжнародної енергетичної безпеки. До них належать: група промислово розвинених країн, об'єднаних у Міжнародне енергетичне агентство (МЕА); група країн-членів Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) та група енергетичних транснаціональних корпорацій (ТНК), які у багатьох випадках мають протилежні підходи до забезпечення енергетичної безпеки та розуміння її проблем. Із залученням у процеси глобалізації та економічної кооперації та посиленням економічного зростання нових індустріальних країн (НІК) на початку ХХІ сторіччя окреслилися також три групи НІК-країн, які стали активно впливати на глобальну енергетичну політику – країни-експортери, країни-імпортери та країни-транзитери нафти та газу⁴⁶.

⁴⁴ The History of the IEA. Vol. II. Major Policies and Actions. – OECD, Paris, 1995.

⁴⁵ Я. Бенедик. Міжнародне енергетичне агентство в організаційному механізмі співробітництва держав у сфері відновлюваної енергетики. *Підприємство, господарство і право*. 2016. С. 171–176. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/03/33.pdf>

⁴⁶ Коляда О. В., Заяць Д. Г. Роль опек у світовій економіці. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Випуск 3(14). С. 27–32. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/3_14_uk/6.pdf

Актуальна структура світового енергетичного ринку та високий ступінь його інтегрованості, не дозволяють його суб'єктам зберігати окремішні стабільність і комфорт, якщо існує загроза розбалансованості глобальної енергетичної системи. У цій ситуації виробники або власники енергетичних ресурсів, власники транзитних можливостей для їх перевезення, експортери або великі споживачі перебувають під впливом певних загроз для власної енергетичної безпеки, відображених нами на нижче представлений таблиці 3.

Таблиця 3

Загрози у різних сферах енергетичній безпеці

Сфера	Загрози
Економічна	дефіцит інвестиційних ресурсів для модернізації інфраструктури енергетичної сфери; фінансова нестабільність та кризи, що виникають внаслідок необхідності підтримки технологічних процесів та пов'язану з розрахунками за постачання паливних ресурсів; надмірна енергоємність або незбалансованість виробництва та споживання паливно-енергетичних ресурсів; монополізація енергопотоків виробниками та постачальниками енергоресурсів; неефективне використання паливно-енергетичних ресурсів або неефективне управління енергетичним комплексом.
Зовнішньо-економічна та політична	безальтернативна залежність від імпорту енергоресурсів чи необхідного обладнання для обслуговування енергосфери; залежність імпортерів та експортерів поставок від критичної прихильності до транспортної системи; залежність від інноваційних технологій видобутку, переробки та транспортування.
Соціально-політична	політичні та економічні кризи; соціальні конфлікти; високий рівень криміналізації галузі енергетики.
Техногенна	зношеність, низькі технічний рівень та якість обладнання енергосистем; порушення техніки безпеки та правил технічної експлуатації систем та обладнання; нерациональне розміщення енергетичних об'єктів.
Екологічна	стихийні лиха; глобальне потепління та тотальне забруднення планети.

Джерело: побудовано автором на підставі ^{47, 48}

⁴⁷ О. М. Суходоля, Ю. М. Харазішвілі, Г. Л. Рябцев. Енергетична безпека України: перспективна модель управління ризиками : монографія. Київ : НІСД, 2023. 152 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2023.01> ISBN 978-966-554-361-9

⁴⁸ Янишен, Б. В. Енергетична безпека як складова національної безпеки: понятійний апарат і смислові взаємозв'язки. *Науковий вісник Ужгородського національного*

У політичних та економічних траєкторіях груп гравців глобального енергетичного ринку та ринку вуглеводнів вище відображені загрози проявляються наступним чином:

– загрози, що стоять перед усіма державами світу: виснаження запасів традиційних паливно-енергетичних ресурсів та залежність світової економіки від використання вуглеводневих енергоносіїв; постійне коливання цін на енергетичні ресурси на світовому ринку; поява нових споживачів та імпортерів енергетичних ресурсів; зниження дисципліни виконання прийнятих рішень країнами-членами ОПЕК; триваюча військова агресія Росії проти України і введені проти Росії санкції з боку світового товариства, тощо;

– загрози, характерні для імпортерів енергетичних ресурсів: перебої у постачаннях енергетичних ресурсів та заподіяння шкоди енергетичній інфраструктурі; зростання залежності від імпорту нафти та природного газу; нерівномірне розміщення на територіях планети природних паливно-енергетичних ресурсів та диспропорції основних енергоспоживаючих країн й регіонів та країн-продуцентів у конкретних соціально-економічних умовах розвитку людства;

– загрози енергетичної безпеки експортерів: обмеження доступу на світові енергетичні ринки. Показовим у цьому плані є спільна заява США та Європейської комісії щодо європейської енергетичної безпеки, стійкості Європи та прискоренню глобального переходу до чистої енергії, зокрема для припинення залежності ЄС від російського викопного палива до 2027 року. ЄС підтвердив свою мету досягти незалежності від російського викопного палива завдяки виконанню плану REPowerEU по відмові від споживання російських енергоресурсів до 2030 р.⁴⁹

університету. Серія : Право. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Т. 1, вип. 36. С. 173–178. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33214>

⁴⁹ Joint Statement between the United States and the European Commission on European Energy Security. March 25, 2022 URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/03/25/joint-statement-between-the-united-states-and-the-european-commission-on-european-energy-security/>

Історико-сценарне моделювання глобальної електрогенерації, 1970–2050

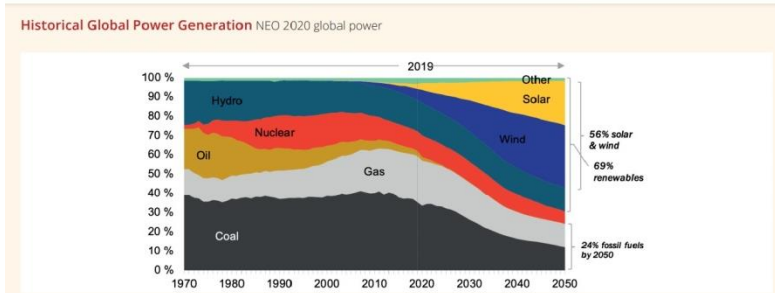

Figure 2: Historical and scenario modelled global electricity generation mix. Wind and solar energy are estimated to take the largest share of global power production in 2050. Investments in these sectors contribute to accelerate the rapid development. Source: BloombergNEF (2020)⁵⁰.

Джерело інфографіки ⁵⁰

Сутєвих змін зазнає світовий енергетичний ландшафт. До початку повномасштабної російської агресії проти України 24 лютого 2022 р. історико-сценарне моделювання глобальної електрогенерації, здійснене дослідниками компанії Bloomberg NEF і предсталене вище прогнозувало, що до 2050 рр. частка вітрової, сонячної та інших видів відновлювальної енергетики зросте до 69 відсотків глобальних обсягів виробництва електроенергії, а частка генерації, побудованої на вугільних та вуглеводневих джерелах знизиться до 24 відсотків. Звісно загострення протиріч гіперфінансiалiзацiї та технологiчного глобалiзму, поляризацiя глобалiчних Пiвнoчi та Пiвднiя у iснуючому свiтовому порядку, яка стимулюється авторитарними режимами країн-постачальників енергетичних ресурсiв, у тому числi країною –агресором та її союзниками, згенерували чимало технологiчних й фiнансово-економiчних викликiв i загроз для декарбонiзацiї та «зеленого транзити», сповiльнюючи їх «тайм-лайн».

Так, довоєнна динамiка свiдчила, що кiнцевий споживач свiтового енергетичного ринку дедалi бiльше орієнтується на необхідностi використання екологiчно чистої енергiї (рис. 2) з одного боку i дешевої енергiї з iншого, що змушує уряди багатьох країн регулярно переглядати свої енергетичнi полiтики пiд кутом їх ефективностi та забезпечення енергетичної безпеки (рис. 3).

⁵⁰ Renewable Energy Whitepaper Investment Analyst: Sunniva Bratt Slette URL: https://www.storebrand.no/asset-management/publikasjoner/_/attachment/inline/592aa533-445e-4f7f-bb56-f9a4f120ed26:311a95b24654524f8470e458020326518e9130de/Renewable_Energy_web.pdf

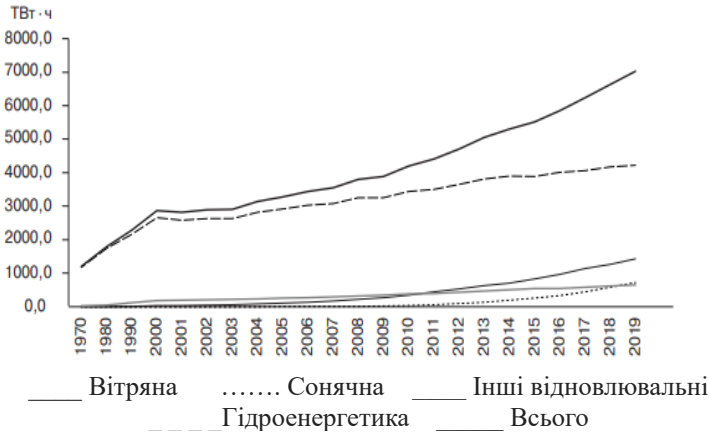
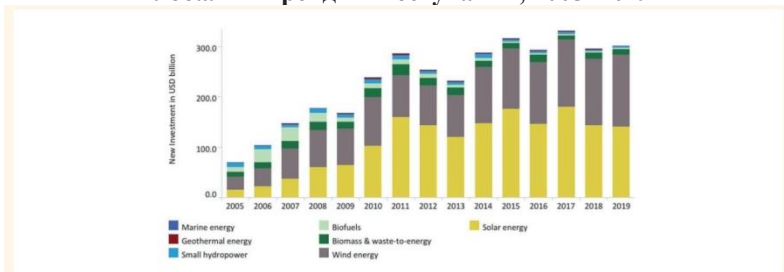

Рис. 2. Обсяги споживання відновлюваної енергетики у світі протягом 1970–2019 років

Джерело: побудовано автором на підставі⁵¹

Глобальні тенденції інвестицій в відновлювальну енергетику демонструють, що починаючи з 2005 р. інвестиції до будівництва вітро- та геліостанцій є домінуючими.

Відновлювальна енергетика: глобальні тренди інвестування, 2005–2019

Source: Frankfurt School-UNEP Centre/BNEF, 2020. Global Trends in Renewable Energy Investment 2020, <http://www.fs.unep-centre.org>. Note: Investment volume adjust for re-invested equity. Total values include estimates for undisclosed deals.

Figure 4: Global trends in renewable energy investments show that solar and wind energy have dominated the share of new investments in renewables since 2005. Source: IRENA (2020)⁵².

Джерело інфографіки⁵²

⁵¹ Our world in data, Oxford URL:<https://ourworldindata.org/grapher/global-energy-substitution?time=earliest.latest>

⁵² Renewable Energy Whitepaper Investment Analyst: Sunniva Bratt Slette. URL: https://www.storebrand.no/asset-management/publikasjoner/_/attachment/inline/592aa533-

Тим часом, глобальною загрозою енергетичній безпеці залишається низька енергоефективність економік країн, що розвиваються, а також надмірне споживання енергоємних матеріальних благ в економічно розвинених країнах, що веде до необґрунтованого зростання попиту на енергоресурси. Дана проблема вимагає спільних узгоджених дій різних суб'єктів міжнародних відносин у сфері енергетичної безпеки.

У цьому контексті є конструктивною і перспективною системна позиція Європейського Союзу, що знайшла відображення у базових принципах формування енергетичної безпеки як багатогранної системи, викладених у «Рамковій стратегії стійкого енергетичного союзу»:

1-й принцип енергетичної безпеки, солідарності та довіри – зосередженість на диверсифікації постачання (особливо у газовій галузі), посилення ролі Європи на глобальних енергетичних ринках та на забезпеченні більшої прозорості у сфері постачання енергетичних ресурсів;

2-й принцип: повністю інтегрований європейський енергетичний ринок, що сфокусований на «обладнанні» (наприклад, трубопроводах), а також програмному забезпеченні для дотримання енергетичного законодавства та усунення нормативних бар'єрів, що перешкоджають інтеграції; націленість на регіональне співробітництво;

3-й принцип: орієнтація на підвищення енергоефективності, особливо у будівельному та транспортному секторах;

4-й принцип: декарбонізація економіки, зосередженість на реалізації розвитку відновлюваних джерел енергії;

5-й принцип: дослідження, інновації та конкурентоспроможність, серед яких першочерговим є орієнтація на розробку нової стратегії досліджень та інновацій у таких галузях, як відновлювана енергетика, інтелектуальні мережі, збирання та зберігання вуглецю, ядерні технології⁵³.

Окремо необхідно наголосити, що в нейтралізації загроз енергетичній безпеці суттєве значення надається науково-технічному прогресу, інноваційним технологіям та рішенням – саме вони в останні десятиріччя дозволяють ефективно використовувати наявні ресурси та можливості. Водночас новітні технології розвиваються циклічно та за своїми закономірностями, що ускладнює прогнозування даного процесу в довгостроковій перспективі, а від того на скільки швидко з'являться нові технології і на скільки вони будуть доступними для широкого кола

445e-4f7f-bb56-f9a4f120ed26:311a95b24654524f8470e458020326518e9130de/Renewable_Energy_web.pdf

⁵³ European Commission. A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward Looking Climate Change Policy. 2015, December. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2015/EN/1-2015-572-EN-F1-1.PDF>

споживачів залежать нові можливості в освоєнні альтернативних джерел енергії (їх видобутку, збереження та транспортування).

Пандемічні та пост- пандемічні ризики та їх вплив на глобальне виробництво, споживання і людський капітал, російська агресія проти України здійснили помітний вплив на глобальне виробництво, споживання і людський капітал, підняли турбулентність міжнародної та міжнародної економічної безпеки та були серед визначальних причин економічної коронакризи 2019–2022 рр., світової енергетичної кризи 2020 р., кризи глобальних ланцюжків постачання (2019–2022 рр.), кризи продовольчого забезпечення країн, що розвиваються та найменш розвинутих країн 2022 р. Зелена енергетика все ще залишається надто дорогою, до того ж виникають екологічні проблеми із самими відновлювальними джерелами енергії – не всі вони є такими безпечними для навколишнього середовища, як презентувалося з боку зацікавлених осіб. У ряді країн спостерігається повернення до викопного палива (нафта, газ, вугілля), яке стимулюється масштабними закупівлями нафти й газу російського походження з послідуочим перепродажем на світових ринках продуктів переробки провідними країнами Глобального Півдня, яким країна агресор надає ці ресурси за спеціальними та винятково привабливими цінами. Крім того, зростання цін на традиційні ресурси у країнах, що згортають орієнтацію на придбання російських вуглеводнів та здійснюють масштабну диверсифікацію джерел енергетичної сировини та виробництва електроенергії, веде до зростання цін на багато видів промислової та сільськогосподарської продукції, стагнації або ж падіння рівня життя та дозволяє новим постачальникам отримувати значні прибутки. Таким чином суттєво прискорилося фактична трансформація ринку нафти з чисто сировинного у фінансовий⁵⁴.

Гарний в теорії принцип диверсифікації джерел і маршрутів постачання енергоносіїв, що лежить в основі багатьох енергетичних стратегій, у реальному житті провокує посилення геополітичного та економічного протистояння між країнами. В енергетичній дипломатії стає практикою виділення цілих регіонів, які мають «критичне значення у забезпеченні міжнародної енергетичної безпеки». Адже регіональні та світові держави, які мають серйозні запаси енергоресурсів або претендують на них, готові захищати свої економічні інтереси, у тому числі із застосуванням військової сили⁵⁵.

⁵⁴ Савченко М. В. Розвиток світового ринку нафти та нафтопродуктів в умовах військової агресії росії проти України. *Економіка і організація управління*. 2023. № 2 (50). С. 25–30. DOI 10.31558/2307-23

⁵⁵ Енергетична дипломатія України: аналіз статус-кво та практичні рекомендації. Матеріал підготовлено за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження»

Геополітичні ризики можуть змінити очікування інвесторів щодо ринкової кон'юнктури як у короткостроковій, і у довгостроковій перспективі. З одного боку, як негайна реакція, інвестори можуть передбачати більш високу ймовірність перебоїв у поставках або різкої зміни попиту в найближчому майбутньому. Це призведе до коливань нафтових цін у короткостроковій перспективі, навіть якщо такі зміни в кінцевому підсумку не відбудуться. З іншого боку, геополітичні ризики можуть мати довгострокові наслідки для стабільності контрактних відносин, управління бізнесом та регулювання ринку, які, безумовно, залежать від політичної та соціально-економічної стабільності. Відповідно, інвестори можуть відчувати занепокоєння щодо результатів діяльності нафтового ринку протягом більш тривалого періоду через невизначеність. Такий песимізм може продовжуватися в довгостроковій перспективі, якщо геополітичні ризики не будуть зведені нанівець. Загалом інформація про геополітичні ризики та їх сприйняття найчастіше закладена та відображена у цінах на нафту⁵⁶.

У контексті масштабного перезавантаження та структурної перебудови глобального енергетичного ринку міжнародне співтовариство стоїть перед імперативами наступних цілей, що лягають в основу реалістичних прогнозів та сценаріїв забезпеченням збалансованого та безпечного розвитку економіки та екосистеми, та передбачають :

- в стратегічному плані продовжувати вирішення глобальної проблеми кліматичних змін;

- в короткостроковому плані: поєднати досягнення цілей Паризької кліматичної угоди з протидією та недопущенням енергетичної кризи в світовій економіці;

- у середньостроковому та довгостроковому плані – продовжити глобальний Зелений транзит. Спільним для багатьох прогнозів є те, що при збереженні ролі найбільш екологічних з переліку традиційних енергетичних ресурсів, при помірних темпах розвитку відновлювальних джерел енергії активно розвиватиметься ядерна енергія, а також широко використовуватиметься екологічно чистий водень і пов'язані з ним хімічні елементи (аміак і метанол) як паливо,

та в партнерстві з Міністерством закордонних справ України ; ГО «Діксі Груп», 2021 р. С. 53. URL: <https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2021/12/energetychna-dyplomatiya-ukrayiny.-doslidzhennya-1.pdf>

⁵⁶ Mohammad Al-Saidi. Center for Sustainable Development, College of Arts and Sciences, Qatar University. White knight or partner of choice? The Ukraine war and the role of the Middle East in the energy security of Europe Energy Strategy Reviews Volume 49, September 2023, 101116 URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211467X23000664>

першу чергу на транспорті, а також для надійного та економічного збереження енергії, її транспортування та ін.⁵⁷

Геополітичні протиріччя та санкційні війни, агресивна російська війна та її авторитарних союзників з так званої «Осі зла» проти України, їх конфронтація з ліберально-демократичними країнами, ескалація військового конфлікту ісламістських рухів та Ізраїлю на Близькому Сході, їх виклики і ризики суттєво підвищили рівень невизначеності перспектив енергетичного розвитку, що стимулює постійну потребу у прогнозуванні енергетичного майбутнього.

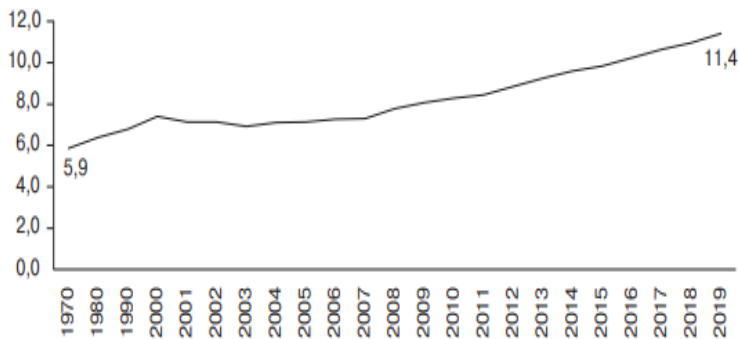

Рис. 3. Частка відновлюваної енергії у загальному світовому енергетичному балансі протягом 1970–2019 років

Джерело: побудовано автором на підставі⁵⁸

Тим часом довоєнна траєкторія зростання частки відновлюваної енергії в глобальному енергетичному балансі зберігала свій висхідний рух. У 2022 році 12% світової енергії було згенеровано за допомоги сонця та вітру. Частка сонячної енергетики зростає 18 років поспіль, збільшуючи частку на 24% рік до року. Наразі світовий обсяг генерації сонячної енергетики може цілком задовольнити потреби Південної Африки. Обсяги генерації вітрової енергетики, які зросли на 17% за 2022 рік, можуть задовольнити попит усієї Великої Британії. Оцінки базуються на даних 78-ми країн за 2022 рік та свідчить, що відновлювальна та атомна енергетика генерує 39% усієї необхідної

⁵⁷ Максим Білявський. Україна і глобальна політика декарбонізації. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Ukraine%20and%20the%20Global%20Policy%20of%20Decarbonisation.pdf

⁵⁸ Our world in data, Oxford. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/global-energy-substitution?time=earliest.latest>

електроенергії світу. Натомість вугілля, найбрудніше викопне паливо, забезпечує 36% світових потреб⁵⁹.

Таким чином визначальні формотворчі умови формування матриці міжнародної енергетичної безпеки, впливу на складний та звивистий перебіг її глобальних, регіональних та національних траєкторій впливають з наступних фундаментальних обставин:

– По-перше, енергетична безпека є складовою національної безпеки окремих держав, тому проблеми в галузі енергетики розглядаються країнами з погляду своїх національних інтересів та економічних пріоритетів. Національна безпека виходить із захисту національних інтересів держав, які де-юре рівні, хоча де-факто мають різну вагу та вносять свій «внесок» у міжнародну систему на основі своїх військово-політичних та економічних потенціалів. Окрім цього, інтереси країн-експортерів, імпортерів і транзитерів можуть діаметрально розходитися.

– По-друге, як і у забезпеченні міжнародної економічної безпеки, так і в енергетичному секторі на глобальному рівні відсутній єдиний механізм вироблення та прийняття консенсусного рішення на користь усіх сторін. Відсутність єдиного міжнародного арбітра породжує «боротьбу кожного проти всіх» – прагматичні інтереси країн переважають над загальними.

– По-третє, участь різних економічних гравців в особі великих транснаціональних компаній, фінансових груп, а також впливових міжнародних організацій, таких як ОПЕК, Міжнародне енергетичне агентство, групи Світового банку та інші, ускладнює систему світогосподарських зв'язків та неоднозначно позначається на швидкості вироблення єдиних підходів до проблем міжнародної енергетичної безпеки. Різні політичні події також можуть впливати як безпосередньо на обсяги попиту чи пропозиції, наприклад, коли порушується добувна або транзитна інфраструктура, що унеможливує постачання, так і опосередковано – через формування очікувань учасників ринку. Набирає обертів небезпечна тенденція політизації енергетичних ринків з метою їхнього використання як інструменту геополітики (використання окремими державами енергетичного фактору для досягнення політичних цілей). Світові ринки енергетичних ресурсів постійно перебувають під сильним впливом факторів неекономічного характеру, що суттєво посилює конфліктний потенціал і недовіру учасників ринку

⁵⁹ Чепур Д. Світ входить в епоху чистої енергії. Частка зеленої енергетики досягла рекордних 12%. URL: <https://forbes.ua/news/zelena-energetika-zabezpechue-12-svitovikh-potreb-zvit-12042023-13001>

один до одного, змушує шукати альтернативні, інколи надто дорогі шляхи вирішення виникаючих внаслідок цього проблем.

3. Економічна безпека в умовах глобальної поляризації та воєнних загроз: виклики російської агресії проти України

Аналіз проблематики міжнародних наслідків чергової війни російського імперіалізму проти України та дослідження процесів конкурентного протистояння авторитарних режимів та світового співтовариства ліберально-демократичних країн у змаганні за новий світовий політичний та економічний порядок додає чимало суттєвих рис до концептуалізації новітніх викликів і проблем глобальної політичної та економічної безпеки.

Перше. Починаючи з 2014 р. у Центрально-Східному мега-регіоні Європи, у безпосередній близькості до колисок європейської цивілізації, до території найвищого у світі добробуту, сталого розвитку та інновацій (на максимальній відстані двох-трьох днів автомобільних перевезень від поля битви) російською федерацією (РФ), країною – агресором, яка входить чи входила свого часу до таких найважливіших світових геополітичних і гео економічних структур як Рада Безпеки ООН, G-7, G-20 та ОЕСР:

– здійснюється спочатку гібридна, а потім і повномасштабна військова агресія проти України, провідної держави Центрально-Східного мега-регіону Європи, завдаються небувалі за масштабами для періоду після другої світової війни в Європі людські втрати, руйнування економіки, соціальної та індустріальної інфраструктури. У результаті реальний ВВП країни-об'єкта агресії знизився на 28.8 % у 2022 р. , а кумулятивне падіння ВВП за 2022-2023 рр. склало 24,7 %. Війна набуває затяжного характеру та ведеться на виснаження економіки України⁶⁰;

– підтверджено сталість російської імперської парадигми розвитку, в якій у якій Україна відіграє незмінну роль жертви насильства та донора країни-агресора. Прийняття християнства, перебирання зарубіжних технологій, функціонування політичних режимів у формі монархії, табору соціалізму, федеративної республіки незмінно плекало і трансформувало московський експансіонізм і російський імперіалізм. Цього разу у порядку імплементації споконвічної кремлівської доктрини підкорення та знищення українського народу як нації і його суверенної держави агресорами

⁶⁰ Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2023 році. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/>

загарбано близько 20% території України та здійснено протиправну анексію окупованої території п'яти регіонів України⁶¹;

– загарбниками порушуються конвенційні умови військових дій щодо військовополонених, у ставленні до населення тимчасово окупованих територій проявляються ознаки геноциду та етнічних чисток, утисків свободи совісті, можливостей національно-культурної ідентифікації та світоглядного вибору⁶²;

– агресором спричинено багатомільйонну зарубіжну еміграцію та внутрішнє переміщення всередині країни-об'єкта агресії, які мають масштаби глобального значення. Майже третина населення України вимушена була покинути місця свого постійного проживання, стати внутрішньо переміщеними особами (ВПО), виїхати на територію країни – загарбника або отримала тимчасовий захист в дружніх країнах світу та Європи. Примусово депортовано десятки тисяч дітей. Сімнадцять українських міст повністю або частково стерті з лиця землі⁶³.

Друге. Країною – агресором створено значні ризики та виклики для світогосподарської конкурентоспроможності, економічної безпеки та інноваційного розвитку економіки країни – об'єкта агресії як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Серед тригерів світогосподарських відносин, стійкості української економіки та згуртованості суспільства:

– загострення демографічної кризи та значне скорочення людського капіталу та кадрового потенціалу економіки⁶⁴;

– зниження добробуту та якості життя населення, значне погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення, зниження спроможності системи соціального захисту України

⁶¹ Український інститут національної пам'яті. Інформаційні матеріали до 10-ої річниці від початку російсько-української війни URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2024/02/12/Inform-metod.materialy.UINP-do.10-oyi.richn.vid.pochatku.ros-ukrayinskoyi.viyny.12.02.2024.pdf>

⁶² Щорічна доповідь про додержання та захист прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>

⁶³ Так виглядає «звільнення»: які українські міста повністю чи частково зруйновані окупантами. *Суспільство*, 28 грудня 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/12/28/infografika/suspilstvo/tak-vyhladyaye-zvillyennya-yaki-ukrayinski-mista-rovnistyu-chy-chastkovo-zrujnovani-okupantamy>

⁶⁴ Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. Якість життя населення України та перші наслідки війни. Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2023. ISBN 978-617-14-0067-2. URL: https://ids.org.ua/arhiv/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D1%8F%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf

виконувати свої функції, збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру та ринок праці тилових регіонів, погіршення доступу до соціальних послуг та умов життя значних груп населення внаслідок руйнування житлово-комунальної інфраструктури;

– негативний вплив на екологію та довкілля (замінування та відповідне зменшення доступних площ сільгоспугідь, знищення водосховищ, іригаційно-зрошувальних систем, сховищ паливно-мастильних матеріалів, боєприпасів та застосування загарбниками отруйних речовин);

– окупація територій, де знаходяться чвертина посівних площ, значні поклади металів, корисних копалин та енергетичних ресурсів на суму понад 12 трлн. доларів США – 63% родовищ вугілля, 11% родовищ нафти, 20% газу, 42% металів і 33% рідкоземельних та інших важливих мінералів. Захоплення найбільшої атомної електростанції у Європі, масштабне знищення підприємств металургії та альтернативної енергетики в зоні бойових дій Півдня та Сходу України, систематичні ракетні напади на об'єкти енергетики, портової інфраструктури, порушення ланцюгів постачання та тимчасове перетворення Азовського моря у внутрішнє море країни-агресора⁶⁵;

– припинення діяльності суб'єктів господарювання через знищення активів, неможливість постачання, постійні обстріли та відсутність безпеки, смерті та міграцію населення, переформатування більшості економіки та промисловості для забезпечення військових потреб держави, яке веде до критичного скорочення промислового виробництва, державних, приватних капіталовкладень, зниження конкурентоспроможності українських виробників внаслідок відсутності або недостатності інвестування, припинення інновацій та збільшення додаткових витрат, до надмірного припливу імпортованих споживчих і промислових товарів, зростання від'ємного сальдо торгового балансу;

– напруження та виснаження бюджетної системи і фінансових резервів держави, населення та бізнесу, зростання економічних диспропорцій у воєнний період: спрямування коштів переважно на військові цілі, а не на розвиток, значне збільшення зовнішніх запозичень і державного боргу тощо.

Третє. Продовжено реалізацію такої багатовікового геополітичного і міжнародного позиціонування російської держави-агресора як хвилеподібний у часі та просторі експансіонізм, етно-генетичним поштовхом до якого у темні часи раннього середньовіччя стало змішування

⁶⁵ In the Ukraine war, a battle for the nation's mineral and energy wealth. By Anthony Faiola and Dalton Bennett August 10, 2022 URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/08/10/ukraine-russia-energy-mineral-wealth/>

кочового та лісового дикунства на межі християнської та язичницької цивілізацій. Геном експансії і насильства залишається базовою чіп-платою, що рухає суспільство та політичний режим країни-агресора та його авторитарних союзників, а загарбництво і підкорення є ціллю та водночас результатом їх існування. Ось чому ця євро-азійська частина світу, підконтрольна нині автократичним режимам, так легко і швидко чи то після відміни кріпацтва, чи то після падіння тоталітарних оков соціалізму, маоїзму, монархічних, військових та людожерських деспотій після короткого часу ейфорії свободи знову й знову звертає з траєкторій поступального розвитку і заходиться будувати табори світлого майбутнього, не дивлячись на реальні загрози нових багатомільйонних жертв⁶⁶.

Серед ключових геополітичних уроків російського вторгнення в Україну слід виділити наступні:

– здійснено руйнацію системи стримування та зобов'язань колективної безпеки, що послідовно трансформувалася і відображалася у рішеннях Ялтинської(1945), Потсдамської (1945), Гельсінкської (1975) конференцій(нарад) та у Будапештському Меморандумі (1994)⁶⁷;

– лідери суспільних та економічних думок вільного світу стали заручниками власного надмірно оптимістичного сприйняття світу після Холодної війни та переконаності в тому, що протистояння великих світових потуг залишилося в минулому. Зокрема хибним виявилось припущення, що сама логіка цивілізаційного процесу гарантує перевагу вільних і відкритих демократичних суспільств над закритими авторитарними системами⁶⁸;

– парадоксально: негативну роль зіграв «стратегічний нарцизм» США та країн НАТО – схильність розглядати міжнародні виклики у суто власному контексті, без огляду на те, як інші країни і сили впливають на майбутнє, на розвиток подій в світовій політиці та економіці. США та їх союзники, будучи переконаними, що транзит до ринкової економіки, до нормальних зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі, врешті решт демократизація політичного життя, постійно живитимуть ріст ліберальної демократії, намагалися «розуміти»,

⁶⁶ Гантінгтон Семюел П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Пер. з англ. Наталії Климчук. Львів: Кальварія, 2006. 474 с. ISBN 966-663-189-X

⁶⁷ Збігнев Бжезінський. Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади/ Переклала з англійської Ганна Лелів. Львів, «Літопис», 2012.168 с. ISBN 978-966-8853-24-1. URL: https://web.archive.org/web/20131109234709/http://www.litopys.lviv.ua/katalog/pdf/brzezinski_zmist.pdf

⁶⁸ Henry Kissinger: Leadership: Six Studies in World Strategy. 1st Edition, London: Penguin Books, 2022, 499 pages, ISBN 978-0-241-54200-2. URL: https://www.researchgate.net/publication/369028623_Henry_Kissinger_Leadership_Six_Studies_in_World_Strategy

розвивати і збагачувати колишніх супротивників – Росію та Китай, залучаючи їх до західних інституцій від Світового Банку до МКС, від СОТ до Паризької угоди, включаючи їх до світ-порядку, який колись від них власне і захищали. Принагідно, країни євроатлантичної системи безпеки скорочували військові спромоги і збройні сили, конвертували виробництво зброї⁶⁹;

– потреба відродження колективної оборони та політики стримування, перезапуску військово-промислового комплексу, здатності до негайної відсічі агресії назріла ще у 2008 р. і як показала реакція вільного світу на агресію проти народів Грузії, Сирії, України вже перезріла. США, НАТО, їх союзники – Японія, Австралія, Південна Корея та ін. мусять без зволікань посилювати свої військові потуги та допомогти у зміцненні оборони Україні, Ізраїлю, Тайваню, щоб запобігти розгортанню світового конфлікту. Реформування оборонних систем євроатлантичного співробітництва та Європейського Союзу потребуватиме від членських країн удосконалення та здійснення військово-політичного партнерства у координатах управлінської ефектократії;

– заява лідерів Китаю та Росії про «дружбу без обмежень між двома державами», виголошена ними напередодні Зимових Олімпійських Ігор 2022 р. в Пекіні засвідчила, що дві реваншистські потуги націлилися на перехоплення глобального лідерства у демократій, які вважають розділеними, ослабленими та занепалими, намагаються примусити їх пристати на візію глобального майбутнього у версії авторитарного капіталізму та імітаційної керованої демократії, паразитують на проблемах глобалізації та диспропорціях економічної нерівності між Північчю та Глобальним Півднем. У арсеналі маніпуляцій, перекручень та підміни понять пандемічні, пост-пандемічні ризики та їх вплив на глобальне виробництво, споживання і людський капітал; наслідки продовольчої кризи (2022), світової енергетичної кризи (2021–2022), кризи глобальних ланцюжків постачання (2019–2022). За цих умов російському та іншим агресивним режимам «Осі зла» вдається пом'якшувати наслідки санкцій та обходити їх, здійснювати військово-технічне та зовнішньо-торгове співробітництво;

– не виправдовуються сподівання колективного Заходу на те, що Китай та Росія стримуватимуть одне одного. Натомість вони

⁶⁹ Макмастер Герберт. Поля битв. Боротьба за захист вільного світу / Battlegrounds: The Fight to Defend the Free World by H. R. McMaster/ пер.з англ. Надія Коваль. К. : Наш формат, 2023.-424 с. ISBN 978-617-8120-14-6. URL: <https://nashformat.ua/products/polya-bytv.-borotba-za-zahyst-vilnogo-svitu-709572>

координують спільні дії проти вільного світу, відіграючи ролі то паляя, то пожежника в конфліктах повсюди – в Сирії, М'янмі, Йемени, Центральній Африці, Лівії, між Пакистаном та Індією, навколо Тайваня, нафтових родовищ Гайяни та Сектора Газа, між Хамасом, Хезболлою та Іраном з однієї сторони та Ізраїлем з іншої, на платформах діяльності ООН, G-20, ОПЕК та БРІКС та в їх залаштунках. Вигоди від такого партнерства апологетів дво- чи багатопольярного світу значною мірою посилюються завдяки можливостям прикривати одне одного у примушуванні, перешкоджанні та саботуванні. Не полишаючи спроб розділяти диктаторів, слід розглядати їх як єдине ціле, згортати безумовне співробітництво з ними в координатах *business as usual*, дотримуватися послідовності та згуртованості у виборі між світоглядними цінностями і кон'юнктурними вигодами⁷⁰;

– окремої уваги вимагає протидія інформаційній агресії, спробам маніпуляцій свідомістю обивателів країн демократії та Глобального Півдня на підґрунті вище зазначених протиріч та диспропорцій та явищам дезінтеграції демократичних суспільств через масштабне мережове проникнення, поширення соціал-популістських, єдинопольярних, егалітаристських ідей, вплив на радикальні кола руйнівників – антисистемників, антиглобалістів, псевдоекологів, ультраправих, ліваків та інших «жовтих жилетів» для дестабілізації, використання управлінських вад і слабкостей ліберальної демократії, її ситості та повільності;

– покладатися на авторитарні режими у постачанні енергоносіїв, які перетворилися на суттєву загрозу економічній безпеці суб'єктів господарювання, світової економіки, національної безпеки стало фатальною помилкою демократичних країн. Контроль над видобутком, експортом і привласненням фінансово-промисловими спільнотами бізнесу та капіталістичної бюрократії (кабірами) виручки від вуглеводнів та критичної сировини призводить до монополізації ринку споживачів, політичного корумпування та політичної залежності політичних й економічних еліт країн-рецепієнтів⁷¹;

⁷⁰ Prykhodko V., Shpachuk V. War in Ukraine and its impact on global collective security and global economy. *Міжнародне співтовариство та Україна в сучасних глобальних цивілізаційних процесах: актуальні економічні, політико-правові, безпекові та соціально-гуманітарні аспекти* : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 18–19 квітня 2023 року). Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», с. 62-72. ISBN 978-617-7825-98-1

⁷¹ Is Russia's Economy Growing or Shrinking? It Depends on the Forecaster. Stephanie Stamm Follow Graphics Reporter, The Wall Street Journal URL: <https://www.wsj.com/articles/is-russias-economy-growing-or-shrinking-it-depends-on-the-forecaster-41e7af0c>

– аналіз світогосподарських зв'язків авторитарних політичних режимів, їх використання як інструментів мережевого впливу на світові політику та екосистему, засіб реалізації глобальних амбіцій та «відкладеного» реваншу вказує на необхідність масштабної, світового значення диверсифікації джерел постачання ресурсів та технологій та недопущення монопольних і домінантних залежностей. І вона, ця диверсифікація вже йде. Потребують удосконалення моніторинг, дослідження та заходи гармонізації фінансової, інвестиційної, інноваційної, ресурсної, продовольчої, енергетичної і транскордонної безпеки міжнародних економічних об'єднань, країн, суб'єктів господарювання. Потрібний державний та політичний менеджмент, здатний до лікнеджу цілей і параметрів національної, енергетичної та кліматичної безпеки⁷².

Критично важливим є недопущення контролю агресорів в ланцюжках постачання, що підриває суверенітет і не дає можливість належним чином реагувати на агресію. І це не тільки залежність Європи від нафту і газу з РФ, а Індії – від обсягів постачання зброї РФ та її подальшого технічного обслуговування. Не тільки скасування передачі Україні еквадорських гвинтокрилів під загрозою втрати російського ринку бананів. Це, скажімо так, цілісна система інвестиційного, технологічного та фінансового проникнення і прив'язки до себе країн-реципієнтів, напрацьована КНР у формі глобального проєкту «Один пояс, один шлях». Як відомо, у рамках поясів та шляхів здійснюється розбудова на національному рівні КНР економіки «подвійної циркуляції», що мало залежить від закордонних ринків, фінансів і технологій, з іншого боку, на міжнародному рівні-поширює залежність інших держав-партнерів за проєктом від китайських товарів, компонентів та матеріалів. Тут зокрема КНР намагається домінувати в ланцюжках постачання, критично важливих для переходу до чистих джерел енергії⁷³.

У підсумку, ці та ряд інших проблем міжнародної безпеки, безпеки світової економіки та пов'язані з ними висновки повинні скеровувати швидко розробку та втілення нових політик і стратегій в парадигмі

⁷² Приходько В. П., Вигодованець Ю. Актуальні виклики та системні загрози міжнародної безпеки та глобального безпечного розвитку. *Розвиток міжнародних економічних відносин в умовах глобальних викликів* : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3–4 травня 2024 року). Львів-Торунь : Liha-Pres, 2024. 212 с. ISBN 978-966-397-391-3 П DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-391-3-46>

⁷³ Officials are preparing for the potential of more turbulent U.S. relations and another trade war should Trump get re-elected Beijing Braces for a Rematch of Trump vs. China URL: https://www.wsj.com/world?mod=nav_top_section

безпечного розвитку вільного світу, побудову нового справедливого світового порядку, заснованого на цінностях свободи та демократії.

ВИСНОВКИ

Повномасштабна військова агресія російського авторитаризму та його міжнародних союзників і партнерів проти України, анексія її територій країною-агресором стали міжнародно визнаними детермінантами трансформації систем світ-порядку, міжнародних економічних відносин, міжнародної політичної та економічної безпеки.

Інтереси безпечного розвитку населення планети, яке у 1950–2023 рр. потроїлося, та збереження природного середовища вимагають від міжнародного співтовариства націй нової архітектури світового економічного та політичного порядку, за якого будуть долатися диспропорції між параметрами якості життя населення високорозвинутих країн, країн, що розвиваються та найменш розвинутих країн, де країни – нові індустріальні гіганти з багатомільйонним населенням та багатючими сировинними ресурсами отримують право відповідального голосу в управлінні світовою безпекою та інвестиційними ресурсами, де на засадах ефектократії провадитиметься продуктивна діяльність по нейтралізації та залагодженню проблем військових конфліктів, клімату та довкілля, по переходу на вищі уклади інформаційно-комунікаційної економіки та відновлювальні джерела енергії, де демократичне народовладдя знайде в собі сили робити вибір між цінностями і вигодами на користь перших, долати і регулювати повільність власних процедур, нейтралізувати наступи популізму, авторитаризму та появу пагонів фашизму, а просвітництво, наука та інновації відкриють перед людством нові світоглядні, технологічні, гуманістичні та культурні горизонти.

Потрібні ефективні способи приборкання спроб розвивати глобальний світ за економічними та політичними кальками минулого. Потрібне усвідомлення того, що протиріччя та диспропорції на осі Північ-Південь, протиріччя глобальної фінансіалізації, технологічного глобалізму і реального сектору економіки та виробництва – генератори турбулентності міжнародної і міжнародної економічної безпеки та стимулятори сучасних міжнародних політичних, військово-політичних та економічних конфліктів.

Здійснений аналіз найбільш поширених підходів до визначення сутності категорії «міжнародна економічна безпека» як системи відносин, структур, тощо; як стану; як сукупності правил, умов, домовленостей; як системи економічних, управлінських, дипломатичних, інформаційних та інших заходів дають усі підстави вважати економічну безпеку важливою характеристикою світової економічної системи. Разом з тим,

не всі з існуючих теоретичних підходів до розуміння економічної безпеки можуть вже негайно знайти застосування у практичній діяльності, а головні імпульси розвитку теорії економічної безпеки протягом ХХ – початку ХХІ століть виникали і продовжують виникати в період економічних криз. Ось чому на сучасному етапі, коли світова економіка в чергове перебуває у стані турбулентності, саме економічна безпека може стати джерелом тих нових рішень, які зможуть вирішити проблеми глобальної економіки.

Особливу роль відіграє енергетична складова міжнародної економічної безпеки, котра визначає гарантованість стабільності постачання енергоносіїв для потреб світової та національної економік, оборонних комплексів держав та потреб життєзабезпечення соціуму. Ось уже півстоліття з часу першої світової енергетичної кризи забезпечення ефективного, надійного та екологічно безпечного енергопостачання за цінами, що відображають фундаментальні принципи ринкової економіки, є усталеним викликом для кожної країни і глобальної економіки. Саме міжнародне співтовариство та суверенні держави мають створити ефективні механізми глобальної енергетики та енергетичної безпеки для подолання таких основних енергетичних проблем як економічно необґрунтоване зростання цін на енергоресурси, перебої будь-якого характеру в енергопостачанні, «енергетична бідність», згубний вплив енергетики на навколишнє середовище та низку інших глобальних проблем і загроз нашого часу. Не допускати енергетичного монополізму та шантажу з боку політичних режимів країн-постачальників енергоносіїв, зупинити політизацію енергетичного ринку та врегулювати процеси перетворення його з товарно-сировинного на фінансовий, продовжувати Зелений перехід та сприяти диверсифікації джерел постачання енергоносіїв для країн, доступності технологій відновлювальної енергетики для мас споживачів – це пріоритетні завдання, що під силу міжнародному співтовариству, його зацікавленості у зміцненні міжнародної економічної, енергетичної та екологічної безпеки.

АНОТАЦІЯ

Сучасні міжнародні відносини та міжнародна економічна безпека перебувають на етапі поліструктурних змін. Здійснено аналіз теоретико-методологічних засад їх функціонування, систематизовано структурні складові, виклики та загрози. Оглянуті прояви таких глобальних економічних трендів як нерівномірність зростання економік країн світу, протиріччя між гіперфінансіалізацією, технологічним глобалізмом з одної сторони і реальною економікою з іншої, між

транснаціональним капіталом та національними економічними інтересами, процеси загостренням міжнародної конкуренції за ресурси. Проаналізовано прояви неопротекціонізму, гібридних міжнародних економічних конфліктів та сучасних воєнних загроз. Концептуалізовано шляхи забезпечення безпечного розвитку світової економіки, світової енергетики та їх кліматично-безпековий вимір (коронакриза ринку вуглеводнів, «зелена» енергетика, декарбонізація тощо), які спричиняють перегляд діяльності майже кожного підприємства, сектора, галузі, а також вносять свій внесок в турбулентність міжнародної економічної безпеки. Проаналізовані наслідки повномасштабної військової агресії російського авторитаризму та його міжнародних союзників і партнерів проти України та їх вплив на трансформацію систем світ-порядку, міжнародної політичної та економічної безпеки.

Література

1. Kissinger H. World Order. New York: Penguin Press, 2014. 432 p.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с., с. 70.
3. Соціальна політика та економічна безпека / під заг. ред. Є. І. Крихітіна. Донецьк : Каштан, 2004. 335 с.
4. Омелянович Л. О. Економічна безпека торговельного підприємства : монографія / Л. О. Омелянович, Г. Є. Долматова. Донецьк : До-нДУет, 2005. 195 с.
5. Платон. Держава / переклад: Дзвінка Коваль. Видавництво : Апріорі, 2021. 464 с.
6. Основи економічної безпеки : [підручник] / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, М. Черняков. Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 236 с.
7. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : [навч. посіб.] / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. Львів, 2011. 380 с.
8. Мороз О. В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А. А. Шиян. Вінниця : ВнтУ, 2011. 241 с.
9. Mac Farlane, S. Neil; Yuen Foong Khong Human security and the Un: a critical history. United Nations intellectual history project (illustrated ed.). Indiana University Press. ISBN 9780253218391. Retrieved 23 September 2010.
10. Сайт Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Електронний ресурс. URL: <https://www.osce.org>

11. UN. General Assembly (40th sess. : 1985–1986). International economic security: resolution / adopted by the General Assembly. Adopted at the 119th plenary meeting, 17 Dec.1986. p. 136–137. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/109472?ln=ru&v=pdf>

12. Грибіненко О. М. (Гапєєва О. М.). Міжнародна економічна безпека в контексті сталого розвитку : монографія. Д. : Середняк Т.К., 2020. 434 с.

13. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : КНТЕУ, 2001. 309 с.

14. Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Макуха С. М. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія. Х. : Право, 2009. 312 с.

15. Мартин О. М. Економічна безпека як складова національної безпеки. *Наукові записи. Серія «Економіка»* : зб. наук. пр. Острого : «Острозька академія», 2013. № 22. С. 68–74.

16. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. К. : КВІЦ, 1999. 462 с.

17. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія. К. : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. 320 с.

18. Луцишин З., Кравчук Н. Системні детермінанти сучасних гравітаційних процесів у гео економічному просторі. *Міжнародна економічна політика*. 2015. No 2. С. 29–49.

19. Miles Kahler. Economic security in an era of globalization. *The Pacific Review*. 2004. No 17 (4). P. 21–34.

20. Жаліло Я. А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільств. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К. : Київський ун-т: Інститут міжнародних відносин. 2001. Вип. 26. С. 24–27.

21. Федорук О. В. Економічна безпека держави з відкритою економікою: сутність та пріоритети зміцнення. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2013. No 4. С. 31–37.

22. Kuźniar R., Niebezpieczeństwa nowego paradygmatu bezpieczeństwa, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe czasu przemian. Zagrożenia – koncepcje – instytucje*, red. R. Kuźniar, Z. Lachowski, Warszawa 2003.

23. Клімова Г. П. Економічна безпека: сутність та основні напрями забезпечення. *Право та інновації*. 2017. No 3 (19). С. 23–29.

24. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : моногр. / А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук, Т. М. Мельник та ін. К. : КНТЕУ, 2010. 717 с.

25. Мартин О. М. Економічна безпека як складова національної безпеки. *Наукові записи. Серія «Економіка»* : зб. наук. пр. Острог : «Острозька академія», 2013. № 22. С. 68–74.

26. Zięba R. Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Wyd. Scholar, Warszawa, wyd. 2, 2000. S. 406.

27. Пабат О.В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори : моногр. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. 168 с., с. 15–18.

28. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення: підручник /за ред. проф. Б. Кравченка. К. : “Кондор”, 2002. 302 с.

29. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

30. Шлемко В. Т., Білько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ : НІСД, 1997. 144.

31. Хвесик М. А., Степаненко А. В., Ральчук О. М., Дорош Й. М. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри) : монографія. К. : 2010. 309 с.

32. Приходько В. П. Фактори забезпечення економічної безпеки держави. *Агросвіт* : науково-практичний журнал. 2013. № 14. С. 31–33.

33. Ткачова Н. М., Чернов С. О. Механізм державного регулювання інноваційного ринку в Україні. *Зб. наук. пр. ДонДУУ*, т. IV, серія «Державне управління процесами життєдіяльності і галузевого розвитку регіону». Донецьк, 2003. С. 162–168.

34. Schwab K. The fourth industrial revolution / World Economic Forum. Cologny/Geneva Switzerland, 2016. 172 p. URL: <https://www.weforum.org/focus/shaping-the-fourth-industrial-revolution/>

35. Длугопольський О. Інноваційна діяльність як невід’ємна складова політики структурних перетворень в індустріальному виробництві: світовий досвід та українська специфіка. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2001. № 6. С. 75.

36. Хвесик М. А., Степаненко А. В., Ральчук О. М., Дорош Й. М. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри) : монографія. К. : 2010. 309 с.

37. Michael J. Bradshaw. The Geopolitics of Global Energy Security. *Geography Compass*, September 2009, vol. 3, iss. 5, pp. 1920–193. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2009.00280.x>
38. Бурмака М. О., Рудьковський С. М. Глобальні трансформації енергетичного ринку. *Міжнародна економічна політика*. № 2(35). С. 28–53. С. 37, 41. DOI 10.33111/iep.2021.34.02. ISSN 1811-9824. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/40adff2c-b409-4a0d-9a56-29fffc9763d0/content>
39. Our world in data, Oxford. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/global-energy-substitution?time=earliest.latest>
40. Лютак О. М. Енергетична трансформація у глобальній парадигмі сталого розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. № 6 (264). С. 69–76. С. 70. DOI: 10.32752/1993-6788-2023-1-264-69-76. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2023/06/06.23_topic Olena-M.-Liutak-Olena-V.-Baula-Vladyslav-I.-Kutsenko-Serhii-V.-Ivantsov-69-76.pdf
41. Приходько В. П. Бочкай А. А Екологічні проблеми в контексті прискореної економічної глобалізації та безпечного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2023. Вип. 49. С. 110–114.
42. Takuma Watari, Benjamin C.McLellan, Damien Giurco, Elsa Dominishb, Eiji Yamasuec, Keisuke Nansaide. Total material requirement for the global energy transition to 2050: A focus on transport and electricity. *Resources, Conservation and Recycling*. Vol. 148. September. 2019. P. 91–103.
43. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “Green Paper. A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, 08.03.2006. *COM*. (2006) 105 final. P. 5.
44. The History of the IEA. Vol. II. Major Policies and Actions. OECD, Paris, 1995.
45. Яна Бенедик. Міжнародне енергетичне агентство в організаційному механізмі співробітництва держав у сфері відновлюваної енергетики. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. С. 171–176. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/03/33.pdf>
46. Коляда О. В., Заяць Д. Г. Роль ОПЕК у світовій економіці. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Випуск 3(14). С. 27–3. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2019/3_14_uk/6.pdf
47. Суходоля О. М., Харазішвілі Ю. М., Рябцев Г. Л. Енергетична безпека України: перспективна модель управління ризиками : монографія. Київ : НІСД, 2023. 152 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2023.01> ISBN 978-966-554-361-9

48. Янишен Б. В. Енергетична безпека як складова національної безпеки: понятійний апарат і смислові взаємозв'язки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Т. 1, Вип. 36. С. 173–178. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33214>*

49. Joint Statement between the United States and the European Commission on European Energy Security. March 25, 2022 URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/03/25/joint-statement-between-the-united-states-and-the-european-commission-on-european-energy-security/>

50. Renewable Energy Whitepaper Investment Analyst: Sunniva Bratt Slette. URL: https://www.storebrand.no/asset-management/publikasjon/_/attachment/inline/592aa533-445e-4f7f-bb56-f9a4f120ed26:311a95b24654524f8470e458020326518e9130de/Renewable_Energy_web.pdf

51. Our world in data, Oxford URL: <https://ourworldindata.org/grapher/global-energy-substitution?time=earliest.latest>

52. Renewable Energy Whitepaper Investment Analyst: Sunniva Bratt Slette. URL: https://www.storebrand.no/asset-management/publikasjon/_/attachment/inline/592aa533-445e-4f7f-bb56-f9a4f120ed26:311a95b24654524f8470e458020326518e9130de/Renewable_Energy_web.pdf

53. European Commission. A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward Looking Climate Change Policy. 2015, December. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2015/EN/1-2015-572-EN-F1-1.PDF>

54. Савченко М. В. Розвиток світового ринку нафти та нафтопродуктів в умовах військової агресії росії проти України. *Економіка і організація управління. № 2 (50). 2023. С. 25–30. DOI 10.31558/2307-23*

55. Енергетична дипломатія України: аналіз статус-кво та практичні рекомендації. Матеріал підготовлено за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» та в партнерстві з Міністерством закордонних справ України.;ГО «Діксі Груп», 2021 р. С. 53 URL: <https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2021/12/energetychna-dyplomatiya-ukrayiny.-doslidzhennya-1.pdf>

56. Mohammad Al-Saidi. Center for Sustainable Development, College of Arts and Sciences, Qatar University. White knight or partner of choice? The Ukraine war and the role of the Middle East in the energy security of Europe Energy Strategy Reviews Volume 49, September 2023, 101116 URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211467X23000664>

57. Україна і глобальна політика декарбонізації Максим Білявський, канд.техн.наук, Центр Разумкова URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Ukraine%20and%20the%20Global%20Policy%20of%20Decarbonisation.pdf

58. Our world in data, Oxford URL: <https://ourworldindata.org/grapher/global-energy-substitution?time=earliest..latest>

59. Д.Чепур. Світ входить в епоху чистої енергії. Частка зеленої енергетики досягла рекордних 12%. URL: <https://forbes.ua/news/zeleno-energetika-zabezpechue-12-svitovikh-potreb-zvit-12042023-13001>

60. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2023 році. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/>

61. Український інститут національної пам'яті. Інформаційні матеріали до 10-ої річниці від початку російсько-української війни URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2024/02/12/Inform-metod.materialy.UINP-do.10-oyi.richn.vid.pochatku.ros-ukrayinskoyi.viyny.12.02.2024.pdf>

62. Щорічна доповідь про додержання та захист прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>

63. Так виглядає «звільнення»: які українські міста повністю чи частково зруйновані окупантами. СУСПІЛЬСТВО, 28 грудня 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/12/28/infografika/suspilstvo/tak-vyhladyaye-zvillnennya-yaki-ukrayinski-mista-povnistyu-chy-chastkovo-zrujnovani-okupantamy>

64. Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. Якість життя населення України та перші наслідки війни. Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр.та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ, 2023. ISBN 978-617-14-0067-2. URL: https://idss.org.ua/arhiv/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D1%8F%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf

65. In the Ukraine war, a battle for the nation's mineral and energy wealth. By Anthony Faiola and Dalton Bennett August 10, 2022 URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/08/10/ukraine-russia-energy-mineral-wealth/>

66. Гантінгтон Семюел П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Пер. з англ. Наталії Климчук. Львів: Кальварія, 2006. 474 с. ISBN 966-663-189-X

67. Збігнев Бжезінський. Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади / переклала з англійської Ганна Лелів. Львів, «Літопис», 2012.168 с. ISBN 978-966-8853-24-1 URL: https://web.archive.org/web/20131109234709/http://www.litopys.lviv.ua/catalog/pdf/brzezinski_zmist.pdf

68. Henry Kissinger: Leadership: Six Studies in World Strategy. 1st Edition, London: Penguin Books, 2022, 499 pages, ISBN 978-0-241-54200-2. URL: https://www.researchgate.net/publication/369028623_Henry_Kissinger_Leadership_Six_Studies_in_World_Strategy

69. Макмастер Герберт. Поля битв. Боротьба за захист вільного світу/ Battlegrounds: The Fight to Defend the Free World by H. R. McMaster / пер.з англ. Надія Коваль. К. : Наш формат, 2023. 424 с. ISBN 978-617-8120-14-6. URL: <https://nashformat.ua/products/polya-bytv.-borotba-za-zahyst-vilnogo-svitu-709572>

70. Prykhodko V., Shpachuk V. War in Ukraine and its impact on global collective security and global economy. *Міжнародне співтовариство та Україна в сучасних глобальних цивілізаційних процесах: актуальні економічні, політико-правові, безпекові та соціально-гуманітарні аспекти* : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 18–19 квітня 2023 року). Ужгород : Вид-во УЖНУ «Говерла», с. 62–72. ISBN 978-617-7825-98-1

71. Приходько В. П., Вигодованець Ю. Актуальні виклики та системні загрози міжнародної безпеки та глобального безпечного розвитку. *Розвиток міжнародних економічних відносин в умовах глобальних викликів* : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3–4 травня 2024 року). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 212 с. ISBN 978-966-397-391-3 П DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-391-3-46>

72. Is Russia's Economy Growing or Shrinking? It Depends on the Forecaster. Stephanie Stamm Follow Graphics Reporter, The Wall Street Journal URL: <https://www.wsj.com/articles/is-russias-economy-growing-or-shrinking-it-depends-on-the-forecaster-41e7af0c>

73. Officials are preparing for the potential of more turbulent U.S. relations and another trade war should Trump get re-elected Beijing Braces for a Rematch of Trump vs. China URL: https://www.wsj.com/world?mod=nav_top_section

**Information about the author:
Prykhodko Volodymyr Panasovych,**

Dr.Sc.in Economics, Professor,
Head of the International Economic Relations Department
Uzhhorod National University
14, Universytetska str., Uzhhorod, 88000, Ukraine